

QARABAĞ TARİXİ

7

DƏRSLİK

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Qasım Hacıyev
Əyyub Əbdüləzimov

QARABAĞ TARİXİ

Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün
fakültativ kursun dərsliyi

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
argunesh@yahoo.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

“Ərgünəş”

MÜNDƏRİCAT

Müəlliflərdən	6
Giriş	7

I BÖLMƏ

QƏDİM DÖVRDƏN 20-ci YÜZİLLİYİN ƏVVƏLLƏRİNƏDƏK

1.Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun maddi-mədəniyyət abidələri	9
2.Qarabağ regionu türk etnoslarının qədim yaşayış məskənidir	19
3.Qarabağ regionu yazılı mənbələrdə	21
4.Qarabağ regionu erkən orta əsrlərdə	22
5.Azərbaycanın Qarabağ regionu 9-14-cü yüzilliklərdə	25
6.Qarabağ Azərbaycan Qaraqoyunlu (Baharlı) və Ağqoyunlu (Bayandurlu) dövlətləri dövründə	32
7.Qarabağ Azərbaycan Səfəvilər dövləti dövründə	34
8.Qarabağ regionu 18-ci yüzilliyin I yarısında	36
9.Qarabağ xanlığı (1748-1822)	39
10.Qarabağ xanlığının daxili və xarici siyasəti	42
11.Qarabağda mədəniyyət (18-ci yüzilliyin 2-ci yarısı)	44
12.Qarabağ xanlığının Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı	46
13.19-cu yüzillikdə ermənilərin Qarabağ ərazisinə köçürülməsi	49
14.Qarabağda 19-cu yüzilliyinin 2-ci yarısında kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarətin inkişafı	54
15.19-cu yüzilliyin 2-ci yarısında Qarabağda mədəniyyətin inkişafı	63

II BÖLMƏ

XX YÜZİLLİYİN ƏVVƏLLƏRİNDƏN MÜASİR DÖVRƏDƏK

16.Qarabağda 1905-1906-ci illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlar	68
17.Qarabağ regionunda I Dünya müharibəsi illərində ictimai-siyasi vəziyyət	70
18.AXC-nin yaranması, Qarabağda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı	73
19.Qarabağda erməni separatizminə qarşı mübarizə	75
20.Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması	77
21.20-ci yüzillikdə Qarabağda mədəniyyətin inkişafı	80
22.Qarabağ II Dünya müharibəsi illərində	82
23.Dağlıq Qarabağ 20-ci yüzilliyin 50-80-ci illərində	83
24.20-ci yüzilliyin sonlarında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionuna Ermənistanın hərbi təcavüzü.....	87
25.Dağlıq Qarabağın və ətraf 7 rayonun Ermənistanın hərbi qüvvələri tərəfindən işğalı	90
26.Qarabağ torpaqlarının müdafiəsində Azərbaycan oğullarının mübarizəsi	93
27.Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq problemə çevrilməsi	95
28.Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində yeni mərhələnin başlanması	98
29.Apreldöyüşləri.....	100
30.Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı genişmiqyaslı fəaliyyəti	103
Qarabağ tarixinə dair ədəbiyyat	107

MÜƏLLİFLƏRDƏN

Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun tarixinin ayrıca bir kurs kimi ümumtəhsil məktəblərində öyrədilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla əlaqədar olaraq, ümumi təhsil müəssisələri üçün hazırlanıb təsdiq edilmiş “Qarabağ tarixi” fakültativ kursunun tədrisində əsas məqsəd məhz ölkəmizin bu dilbər guşəsinin qədim tarixi və zəngin mədəniyyəti haqqında şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaratmaqdan ibarətdir.

Qarabağ tarixinin ətraflı öyrədilməsi həm mövcud ictimai-siyasi şərait baxımından, həm də vətəndaşlıq mövqeyinin təzahürü və gənclərdə milli iftixar hissinin gücləndirilməsi baxımından mənəvi stimuldur.

Dərslikdə Qarabağ toponimi, Qarabağın ərazisi, təbii-coğrafi şəraiti, buradakı zəngin maddi-mədəniyyət abidələri, Qarabağın qədim türk etnoslarının vətəni olması, müxtəlif dövrlərdə Qarabağdakı siyasi, sosial-iqtisadi vəziyyət, Qarabağa ermənilərin köçürülməsi, ermənilər tərəfindən törədilmiş kütləvi qırğınlar, deportasiya və soyqırımları, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına təcavüzü nəticəsində Dağlıq Qarabağın və ona bitişik 7 rayonun işğalı, Xocalı soyqırımı, 2016-cı il Aprel döyüşləri ilə bağlı mövzular öz əksini tapmışdır.

Dərslikdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi istiqamətində həyata keçirdikləri tarixi əhəmiyyətə malik tədbirlərin ətraflı şəkildə şagirdlərə çatdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir.

“Qarabağ tarixi” ümumtəhsil məktəblərində yeni kurs kimi son zamanlar, 2014-cü ildən etibarən tədris olunduğundan buradakı mövzulara yaradıcı yanaşmanın təmin edilməsi olduqca vacibdir.

Həç şübhəsiz, bu kursun tədrisi şagirdlərin dünyagörüşünü və məlumatlılıq səviyyəsini inkişaf etdirməklə yanaşı, onların vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm rol oynayacaqdır.

Müəlliflər arzu və təkliflər, irad və tövsiyələr üçün öncədən minnətdarlıqlarını bildirirlər.

GİRİŞ

“Dağlıq Qarabağ işğal altındadır. Erməni təbliğatı bütün dünyada bizə qarşı işə salınıbdir. Elmi araşdırmalar və elmi əsərlər, kitablar çox vacibdir. Mən çox şadam ki, bu istiqamətdə işlər gedir. Biz bu sahədəki işlərimizi daha da gücləndirməliyik, müasirləşdirməliyik...”

“Dağlıq Qarabağ bizim doğma, əzəli torpağımızdır. Azərbaycan torpaqlarında ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına Azərbaycan dövləti və xalqı heç vaxt imkan verməyəcək.”

İLHAM ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ

“Dünyada bir çox şəhərlər var ki, onlar müəyyən mədəni və siyasi səbəblərdən rəmzə çevrilmişlər. Onların adlarını dilə gətirmək kifayətdir ki, hər birimizin yaddaşında həmin şəhərin obrazı yaransın. Hər bir azərbaycanlı üçün belə şəhər Şuşadır.

...Nə qədər ki, Şuşa erməni qoşunlarının işğalı altındadır, hər birimiz şuşalıyıq.”

MEHRİBAN ƏLİYEVA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BİRİNCİ VİTSE-PREZİDENTİ

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionu dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Azərbaycanın tarixində onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ regionunun özünəməxsus rolu və yeri vardır.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Qarabağ tarixinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Vaxtilə nəinki Qarabağ regionunun, hətta bütövlükdə Azərbaycanın tarixi səthi öyrənilirdi. Həmin dövrdən çox-çox fərqli olaraq bu gün müstəqil dövlətimizin təhsil siyasətində Qarabağ tarixinin gənc nəsə öyrədilməsi prioritet təşkil edir.

Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının 20% ərazisini işğal altında saxladığı bir zamanda Qarabağ tarixinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

“Qarabağ” - türk mənşəli sözdür. Qarabağ ifadəsi türk dilində “qara”və “bağ” dan əmələ gəlmişdir. “Qara” “böyük”, “qalın”, “sıx”, “bağ” isə “bağ” mənasında işlədilir. “Qarabağ” termini, mənbələrdə ilk dəfə 7-ci yüzillikdə xatırlanır. 14-cü yüzilliyin sonu - 15-ci yüzilliyin əvvəllərində “Arran” termini ilə yanaşı işlənmiş “Qarabağ” istilahı, bəzən onu əvəz etmiş və inzibati ərazi baxımından isə ölkənin mərkəzi sahələrini əhatə etmişdir. Qarabağ coğrafi ərazi kimi dağlıq və dağətəyi yerləri birləşdirən vahid ərazidən ibarət olmuşdur.

I BÖLMƏ

Qədim dövrdən 20-ci yüzilliyin əvvəllərinədək

1

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun maddi-mədəniyyət abidələri

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunda mövcud olan Azıx mağarası ən qədim insan düşərgələrindən biridir. Azıx mağarası (Azıx-qədim türk dillərində ayı deməkdir) – Azərbaycan Respublikası ərazisində ən iri karst mağarasıdır. Mağara Füzuli şəhərindən 14 km şimal-qərbdə, Xocavənd rayonunda, Quruçayın sol sahilində, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdədir.

Azıx mağarası

Arxeoloji cəhətdən 1960-cı ildə öyrənilməyə başlanmışdır. Mağara Paleolit (qədim daş) dövrünə aid nadir abidələrdən biridir.

1968-ci ildə Azıx mağarasında görkəmli arxeoloq Məmmədli Hüseynov tərəfindən tapılmış ibtidai insanın çənə sümüyünün bir hissəsi Azərbaycanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut etməyə imkan vermişdir.

Mağarada qalınlığı 10-14 metr olan 10 mədəni təbəqə yerləşir. Mağaradan 15 mindən çox daş alət aşkar edilmişdir.

Azərbaycan ərazisində təqribən 2 milyon il bundan əvvəl yaşayış olduğunu sübut edən Azıx mağarası ən qədim insanların düşərgəsi olmuşdur.

Azıx mağarası

Azıxdan tapılmış çənə sümüyü

Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar qədim Daş dövründən insanların yaşadıklarını sübut edir. O dövrdə insanlar çay vadisi, mağara və düzənliklərdə qrup halında yaşayırdılar. Onlar ağacların meyvəsini toplayır, heyvan ovlayır və balıq tuturdular.

İbtidai insanların istifadə etdikləri əmək alətləri daşdan hazırlanırdı. Onlar oda sitayiş edir, onu müqəddəs sayırdılar. Azərbaycanın ilk sakinlərinin oda sitayiş etməsi məişət və mədəniyyətə böyük təsir göstərmişdir. Məhz buna görə Azərbaycan dünyada Odlar diyarı kimi tanınır.

Tağlar mağarası

Zar mağarası

Tağlar mağarası

Azərbaycan Respublikasının Xocavənd rayonu ərazisində, Quruçayın sol sahilindədir. Tağlar mağarası Mustye (Orta paleolit) abidələri içərisində çoxtəbəqəli nadir düşərgələrdəndir. İbtidai insanlar bu salonlarda yaşamışlar. Tağlar mağarasından beş minə yaxın daş alət və altı mindən çox fauna qalığı tapılmışdır.

Şuşa mağarası

Azərbaycan Respublikasının Şuşa şəhəri yaxınlığında Daş dövrünə aid abidədir. Mağara Zarışlı (Daşaltı) çayının dərəsində dəniz səviyyəsindən 1400m yüksəklikdədir. “Cıdır düzü”nün altında yerləşir.

Kəlbəcər qayaüstü təsvirləri

Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonunun Qaragöl və Zaxa gölləri sahillərində, Ayıçınqıllı və Pəriçınqıllı dağlarında qayalara həkk edilmiş təsvirlərdir.

Şortapə

Azərbaycan Respublikasının Bərdə şəhərinin 5-6 km-də, Şatırlı kəndi yaxınlığında qədim şəhər yeridir.

Kültapə

Azərbaycan Respublikasının Füzuli rayonunun Bala Bəhmənli kəndi yaxınlığında çoxtəbəqəli qədim yaşayış yeridir.

Uzuntapə

Azərbaycan Respublikasının Füzuli şəhərinin 8-10 km şimal-şərqində Köndələnçayın sağ sahilində ilk tunc dövrünə (e.ə. 4-cü–3-cü minillik) aid abidədir.

Xantapə

Azərbaycan Respublikasının Füzuli şəhərinin cənub-şərqində e.ə. 5-ci-2-ci minilliklərə aid çoxtəbəqəli yaşayış yeridir.

Qaraköpəktapə

Azərbaycan Respublikasının Füzuli şəhərinin yaxınlığında Köndələnçayın sağ sahilində çoxtəbəqəli qədim yaşayış yeridir.

Tunc dövrü abidələri

⊙ Yaşayış yerləri	△ Mədən yerləri
⊙ Qayaüstü təsvirlər	△ Qədim qəbirlər, nekropollar
Abidələrin yerləşdiyi ərazilər	⊙ Mixi yazıların tapıldığı yerlər

Bir neçə qəbilənin birləşməsi nəticəsində qəbilə icması yarandı. Onlar əmək fəaliyyətində və təsərrüfat işlərində metal alətlərdən istifadə etməyə başladılar. Gədəbəy, Daşkəsən və Qarabağın dağlıq ərazisində yaşayan qəbilələr mis filizindən istifadə edirdilər.

Qazıntılar nəticəsində qədim insan məskənlərində misdən hazırlanmış ox, biz, bəzək əşyaları, qırmızı və boz rəngdə cilalanmış qablar aşkar olunmuşdur. Sonralar misi tunc və dəmir əvəz etdi. Bunlardan əmək alətləri və silah hazırlayırdılar. Muğanın Uzuntəpə yaşayış yerində tapılmış dəmir tiyəli və tunc dəstəkli qılınc bunu sübut edir.

Qazax rayonunda və Mil düzündə Tunc dövrünə aid müxtəlif tapıntılar aşkar edilmişdir.

Yedditəpə

Azərbaycan Respublikasının Füzuli şəhərindən 6 km şimal şərqdə, Mirzəcamallı kəndi yaxınlığında, tunc dövrünə aid arxeoloji abidədir.

Çardaqlı abidələri

Azərbaycan Respublikasının Beyləqan rayonunun Aşağı Çəmənli kəndindən 1,5 km qərbdə qədim yaşayış yeridir.

Leylatəpə

Azərbaycan Respublikasının Ağdam rayonunun ərazisində e.ə. IV minillikdə, Tunc dövrü-Kür-Araz mədəniyyətinə aid abidədir.

Xocalı qəbiristanlığı

Azərbaycan Respublikasının Xocalı şəhəri ərazisində son tunc və ilk dəmir dövrünə (e.ə. 13-7-ci yüzilliklər) aid arxeoloji abidə kompleksidir.

Üzərliktəpə

Azərbaycan Respublikasının Ağdam şəhərində orta tunc dövrünə (e.ə. 2-ci minilliyin birinci yarısı və ortaları) aid arxeoloji abidədir.

Təzəkənd abidələri

Azərbaycan Respublikasının Beyləqan rayonunun Təzəkənd ərazisindədir.

Kiçik kurqan

Azərbaycan Respublikasının Ağcabədi rayonunda e.ə. 7-ci yüzilliyin ikinci yarısına aid abidədir.

Üçtəpə

Azərbaycan Respublikasının Ağcabədi rayonunun Salmanbəyli kəndinin yaxınlığında, Üçtəpə kurqanları olan ərazidə e.ə. 10-9-cu yüzilliyə aid yaşayış yeridir.

Sarıtəpə abidəsi

Azərbaycan Respublikasının Beyləqan rayonunun İkinci Aşıqlı kəndi yaxınlığında e.ə. 7-5-ci yüzilliklərə aid qəbiristanlıqdır.

Örənqala (antik dövr)

Beyləqanda qədim şəhər yeridir.

Nərgiztəpə

Xocavənd rayonunun şərqində yerləşən tarixi-arxeoloji abidədir. O, Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisində yerləşən qədim yaşayış məskənlərindən biridir.

Orta əsr abidələri

Qalatəpə

Ağcabədi rayonunun Şənlik kəndinin yaxınlığında orta əsrlərə aid şəhər tipli yaşayış yeridir.

Töyrətəpə

Ağcabədi rayonunun Şənlik kəndinin yaxınlığında orta əsrlərə aid abidədir.

Təzəkənd abidəsi

Ağcabədi ərazisindədir.

Çələbürd qalası

Ağdərə ərazisindədir.

Govurqala məbədi

Ağdamın Sofulu kəndindədir.

Amaras

Xocavənddə alban-xristian məbədidir.

Ağoğlan

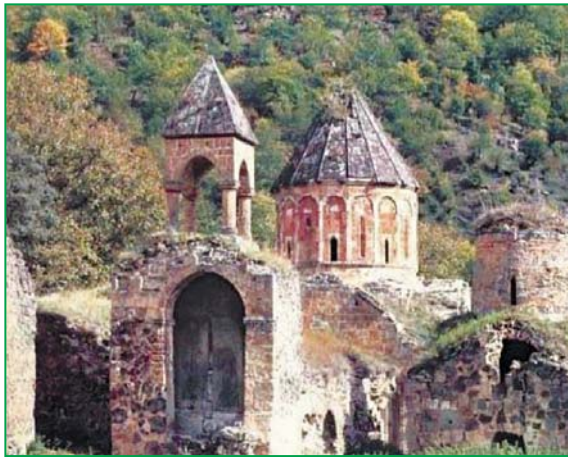
Laçın rayonunda alban-xristian məbədidir.

Gəncəsər

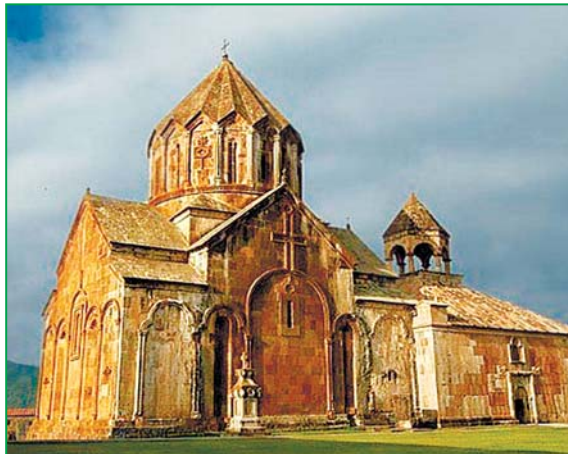
Kəlbəcər rayonunun Ağdərə şəhəri yaxınlığında alban-xristian məbədidir.

Qalatəpə şəhər qalıqları

Xudavəng monastırı

Gəncəsər alban-xristian məbədi

Cəbrayıl: Qız qalası

Nərgiztəpə arxeoloji abidəsi

Qarabağ regionu türk etnoslarının qədim yaşayış məskənidir

Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionu siyasi cəhətdən 1-6-cı yüzilliklərdə alban arşaklarının hakimiyyəti altında olmuşdur.

Qarabağ regionunda ilkin tayfa ittifaqlarının yaranması prosesi geniş bir dövrü əhatə etmişdir. Ərazi sıx məskunlaşmışdır. Burada tarixə məlum olan və məşhur ənənələr yaratmış bir çox tayfalar yaşamışdır. Bunların sırasında qədim türk tayfaları – utilər, qarqarlar daha çox tanınmışdır.

Qarabağ regionunda yerli türk mənşəli oturaq və köçəri türk tayfaları da məskunlaşmışdır. Bizim eradan əvvəl 1-ci minillikdə onlar Kür və Araz hövzəsini tutmuşdular. Qaynaqlarda adları çəkilən bu sak, massaget tayfaları Azərbaycan ərazisinə, həmçinin Qarabağa e.ə. 7-ci yüzillikdə gəlmiş, bu ərazilərdə məskunlaşmış, tədricən yerli türk tayfaları ilə qaynayıb qarışmışlar.

Azərbaycanın digər əraziləri kimi Qarabağ regionu da qədim dövrlərdən etibarən intensiv olaraq yazılı mənbələrdə e.ə. 4-cü yüzillikdə adı çəkilən Albaniyanın tərkibində olmuşdur.

Qarabağ ərazisində erkən antik dövrdə (e.ə. 4-cü-1-ci yüzillikdə) cəmiyyətin inkişafı, təsərrüfatın və ticarətin yüksəlişi baş vermişdir. Burada iri yaşayış məskənləri və şəhərlər yaranmışdır. Həmin dövrdə ictimai münasibətlər xeyli inkişaf etmişdir.

Yunan-Roma müəllifləri Azərbaycan Albaniyası ərazisində məskunlaşan tayfalar haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər. Strabon bildirmişdir ki, Albaniyada 26 tayfa var idi.

E.ə. 2-ci yüzillikdə Albaniyanın tərkib hissəsi olan Qarabağın yerli əhalisi türklər idi. Türklər Cənubi Qafqazın cənub-şərq əyalətlərinin, Kür və Araz çayları arasındakı ərazilərin, həmçinin Qarabağ regionunun yerli əhalisidir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti-Xocalı kurqanları

*Ön Asiyada qədim tayfalar, tayfa birlikləri və dövlətlər
(e.ə.IV–II minilliklər)*

Qarabağda erkən orta əsrlərdə yaşayan əhali türk tayfaları idi.

Qarabağ ərazisində yaşayan ən böyük tayfalardan biri - utilər Azərbaycan Albaniyasının böyük hissəsini tuturdular. Utilər haqqında ilk məlumatı yunan tarixçisi Herodot vermişdir. Qarabağ ərazisində qar-qarlar və savdeylər də geniş yayılmışdılar.

20 dən çox tayfanı özündə birləşdirən Albaniyada əhalinin böyük hissəsini türklər təşkil edirdi.

Qarabağ regionu yazılı mənbələrdə

Yazılı mənbələrdə Qarabağ ərazisinin qədim vilayətlərindən bəhs edilmişdir. Burada, Uti, Arsak, Paytakaran və Sisakanın yerləşdiyi tarixi-coğrafi ərazi haqqında məlumat verilmişdir.

Romalı Plini Sekund Albaniyanın bir çox hidronimlərindən, o cümlədən Kür çayı və onun qollarından bəhs etmişdir. Yunan coğrafiyaşünası Klavdi Ptolemey Albaniyada 29 şəhərin və 5 çayın adını çəkmişdir.

Bərdə şəhəri yaxınlığında yerləşən Kalankat kəndindən olan alban tarixçisi Musa Kalankatlı “Albaniya tarixi” əsərində Qarabağ ərazisi haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir.

Yunan, latın və alban mənbələrində Qarabağ ərazisinin təbii xüsusiyyətləri haqqında dəyərli məlumatlar verilmişdir. Həmin mənbələr əsasən coğrafiyaşünasların və səyyahların əsərləridir.

Orta əsr mənbələrində də Qarabağ ərazisinin tarixinə dair məlumatlar verilmişdir. Bu mənbələr orta əsrlərdə yaşamış tarixçi, coğrafiyaşünas, səyyah və şairlərin əsərlərindən ibarətdir.

Fars, Ərəb və Türk dillərində yazılmış əsərlərində Qarabağ regionuna dair məlumat verilmişdir. Bunlar Qarabağ regionunun təbiəti, bitki aləmi, həmçinin iqtisadi və ticarət həyatına dair məlumatlardır.

Azərbaycan mütəfəkkirləri Nizami Gəncəvinin, Nəsrəddin Tusinin, Seyid Yəhya Bakuvinin və bir sıra səyyah və coğrafiyaşünasların əsərlərində də Qarabağla bağlı məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının möhtəşəm abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Qarabağ ərazisi də daxil olmaqla Göyçə gölü hövzəsinə qədər türk-oğuzların yayılmasına dair məlumat verilmişdir.

Bu mənbələrdə Qarabağ regionunun əhalisinin mənşəyi, etnik tərkibi barədə də məlumat verilmişdir.

Qarabağ regionu erkən orta əsrlərdə

Albaniya 4-7-ci yüzilliklərdə geniş əraziyə malik idi. O, şimaldan Böyük Qafqaz dağlarına, cənubdan Araz çayına, şərqdən Xəzər dənizinə, qərbdən İberiyaya qədər torpaqları əhatə edirdi.

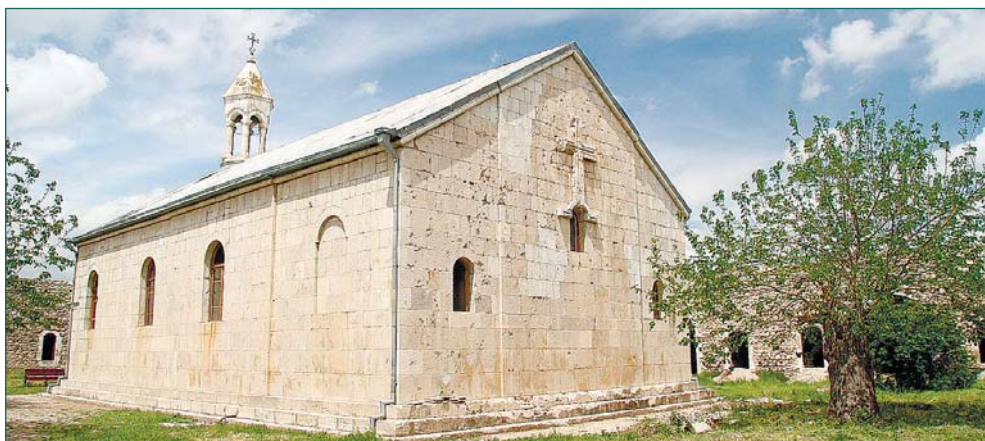
Erkən orta əsrlərdə Albaniya dövləti vilayətlərə bölünmüşdü. Uti, Arsak, Paytakaran və Sisakan (Zəngəzur) böyük vilayətlər idi. Uti vilayətində yerləşən Bərdə şəhəri 446-cı ildən etibarən Albaniyanın paytaxtı idi.

Erkən orta əsrlərdə Qarabağda oturaq maldarlıq, əkinçilik və sənətkarlıqla məşğul olurdular. Qarabağda dulusçuluq, metalışləmə, toxuculuq, ipəkçilik, şüşə istehsalı və s. kimi müxtəlif növ sənətlər inkişaf etmişdi.

Qarabağda ilk orta əsrlərdə ticarət də geniş inkişaf etməyə başladı. Bunu arxeoloji qazıntılar zamanı Qarabağdan metal pulların aşkar olunması təsdiq edir.

4-cü yüzillikdə Albaniya Sasani, Bizans imperiyaları, 7-ci əsrdən isə Xəzərlər arasında müharibə meydanına çevrildi. Albaniya, həmçinin Qarabağ ərazisi Sasani imperiyasının şimal canişinliyinin tərkibinə qatıldı.

Albaniyada 313-cü ildə dövlət dini olaraq xristianlıq qəbul olunmuş, 8-ci əsrə qədər davam etmişdir. Qarabağda xristian alban monastırlarının əksəriyyəti həmin dövrdə yaranmışdır.

Amaras monastırı

Ağoğlan monastırı

5-ci yüzillikdə Albaniyanın Paytaxtı Qarabağın qədim şəhəri Bərdə-də xüsusi məktəblər açılmışdır. Uşaqlara yazı və dini ehkamlar öyrədilmişdir. Bu zaman müxtəlif mənşəli çoxsaylı səslərdən tərtib edilmiş xüsusi yazı qaydasından istifadə edilmişdir.

7-ci əsrdə Cavanşirin hakimiyyəti dövründə Albaniya qüdrətli dövlətə çevrildi. Cavanşir Albaniyanı üç imperiya - Bizans, Xəzər və Xilafət arasında qoruyub saxlaya bildi. O, Xilafətin ilk hücumları zamanı ciddi müqavimət göstərdi. Lakin sonra Xilafət Azərbaycanın ərazisini zəbt etdi.

Albaniyanın hərbi bayrağı

*Daş heykəl-büt
(antik dövr)*

Qarabağın tarixində 8-ci əsrdən etibarən mənəvi dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi Qarabağda da mütərəqqi din olan İslam bütün dinləri üstələdi. Albaniya əhalisinin böyük hissəsi İslamı qəbul etdi, az bir hissəsi isə əvvəlki dinini (xristianlığı) saxladı.

Bərdə körpüsü (xilafət dövrü)

Azərbaycan (IV–VII) əsrlər)

Azərbaycanın Qarabağ regionu 9-14-cü yüzilliklərdə

Albaniyanın görkəmli dövlət başçısı Cavanşirin yürütdüyü uzaqgörən daxili və xarici siyasət nəticəsində dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamışdı. Xilafətə vergi verməklə 8-ci yüzilliyin əvvəllərində Albaniya yerli hökmdarlar tərəfindən idarə olundu. Cavanşirin ölümündən sonra isə Albaniyada dövlətçilik və siyasi hakimiyyət zəiflədi.

Xilafət 705-ci ildə Albaniya dövlətini ləğv etdi. Bərdəyə Xilafətin canişinləri təyin edildi, ölkənin idarəçiliyi onlara tapşırıldı. Bərdə Xilafətin şimaldakı mərkəzinə çevrildi.

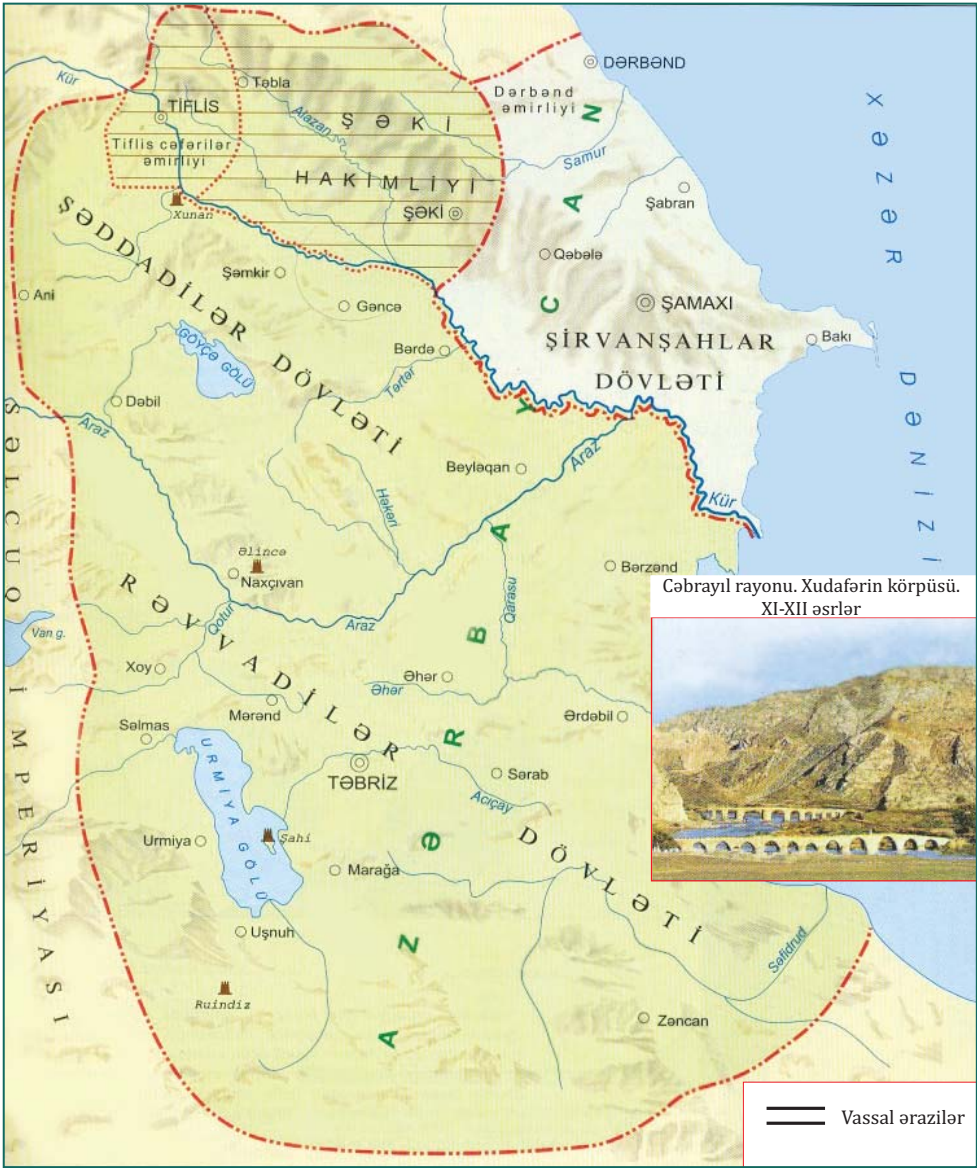
9-cu yüzillikdən etibarən Qarabağda “Bərdəyi” və “Qarabaği” təxəllüsü daşıyan, əsərləri ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələrində tanınmış elm və sənət adamları meydana çıxdı. Bunlar müsəlman dünyasının böyük elmi mərkəzlərində dini və dünyəvi təhsil alaraq dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərdilər. Bunların arasında riyaziyyatçı, mühəndis, təbib, tarixçi, filosof, hüquqşünas, şair, hədisçi, natiq, münəccim və siyasi xadimlər var idi. Məsələn, Əbu Səyid İbn Hüseyn Bərdəyi, Əbu Bəkr Əbdül Əziz İbn Həsən Bərdəyi, Məhəmməd İbn Xalid Bərdəyi və Qarabaği təxəllüslü bir sıra alimlər tanınmışdır.

9-cu yüzilliyin sonlarında Xilafətin şimal ərazilərində və digər ucqarlarında müstəqil feodal dövlətləri yaranmağa başladı. 9-cu yüzillik-10-cu yüzilliyin əvvəllərində ərəblərin etnik zəmində etdikləri təzyiqlər Qarabağ ərazisində də etiraz hərəkətlərinin baş verməsinə səbəb oldu. Yeni yaranan Sacilər dövləti Qarabağ ərazisini də əhatə etdi.

10-cu yüzilliyin ortalarında (941-ci ildə) Sacilərdən hakimiyyəti alaraq Salarilər dövlətinin əsasını qoydular. Qarabağ ərazisi də bu dövlətin tərkibində idi.

Salarilərin hakimiyyətinin ilk illərində mərkəzi bölgələrdən biri kimi Qarabağ regionu da sosial-iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etdi.

Lakin çox keçmədən möhkəm silahlanmış rus dəstələri Xəzər dənizi ilə cənuba doğru hərəkət edərək (944-cü ildə) Xəzər-Kür su yolu ilə Qarabağ ərazisinə gəldilər. Ruslar Bərdəni qarət etdilər. Onlar xalqın müqaviməti ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olduqda şəhəri dağıtdılar və yandırdılar.

11-ci yüzilliyin 50-ci illərində (1055-ci il) Azərbaycana gələn Səlcuqlar Şəddadiləri özlərindən asılı vəziyyətə saldı. Qarabağ bölgəsi də bu zaman Səlcuqların hakimiyyəti altına düşdü.

Böyük Səlcuq imperatorluğunun tənəzzülü dövründə meydana gələn müstəqil Azərbaycan dövlətlərindən biri də Azərbaycan atabəylərinin idarə etdiyi Eldənizlər dövləti idi. 12-ci yüzilliyin 1-ci rübündən etibarən Qarabağ ərazisi Atabəylər dövlətinin tərkibinə daxil oldu. Atabəy Şəmsəddin Eldəniz Bərdəni, Qarabağın digər ərazilərini və Naxçıvanı abadlaşdırdı.

1225-ci ildə Azərbaycan Xarəzmşah Cəlaləddinin hücumlarına məruz qaldı. Əmir Urxanın rəhbərliyi altında Azərbaycana gəlmiş qoşun Qarabağın iri şəhərləri olan Bərdəni, Beyləqanı, həmçinin Gəncəni və Şəmkiri istila etdilər. Müqavimət nəticəsində istilaçılar geri çəkildilər.

Azərbaycan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti

13-cü yüzillikdə monqollar Azərbaycan ərazilərini istila etdi. Hülakülər səltənətinə 1295-ci ildə Qazan xan sahib oldu. O, dövləti iqtisadi və siyasi böhrandan xilas etmək üçün islahatlar apardı.

Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi Qarabağ 13-14-cü yüzilliklərdə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələrin mərkəzində idi. Elxani (Hülakü) hökmdarlarından üçü - Qazan xan, Arpa xan və Ənuşirəvan səltənət taxtına Qarabağda çıxmışdır. 1335-ci ildə Elxani hökmdarı sultan Əbu Səidin ölümündən sonra dövlətin tənəzzülü və süqutu baş verdi. Bu, Qarabağ bölgəsində də öz təsirini göstərdi. Qarabağ hakimləri Elxanilər dövlətində şiddətlənən feodal ara müharibələrinin fəal iştirakçılarına çevrildilər.

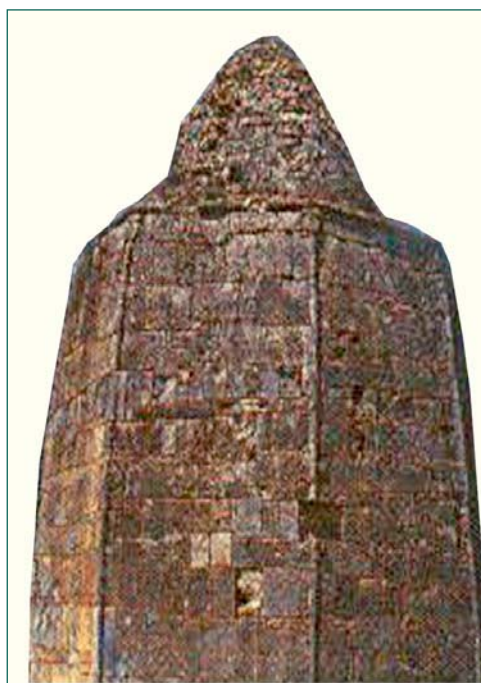
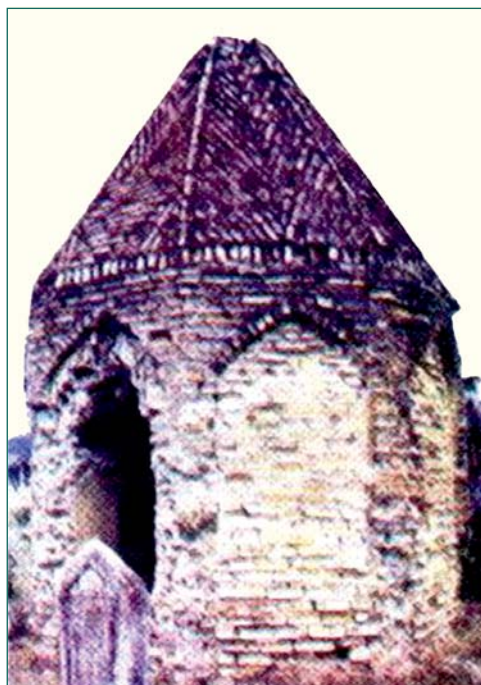
1386-cı ildən əmir Teymurun Azərbaycan ərazisinə yürüşləri başlandı. O, xeyli müddət burada qaldı. Qarabağda həmin dövrdə görülmüş bir sıra abadlıq işləri Teymurun adı ilə bağlıdır. Beyləqan ərazisindəki arxların biri bu gün də Teymur arxı adlandırılır.

Əmir Teymur

Bərdə türbəsi. XIV əsr

Qarabağ Azərbaycan Qaraqoyunlu (Baharlı) və Ağqoyunlu (Bayandurlu) dövlətləri dövründə

Azərbaycan Şimalda Qafqaz dağlarından cənubda Zəncan və Həmədandan, Şərqdə Xəzər dənizindən qərbdə Gürcüstan sərhədlərinə və Urmiya gölünün qərbinə qədər uzandı.

1410-cu ildən etibarən Qarabağ da daxil olmaqla Kürdən cənubda yerləşən Azərbaycan torpaqları Qaraqoyunlu dövlətinin hakimiyyəti altına düşdü. Belə ki, Qara Yusif 1410-cu ildə Təbriz yaxınlığında keçmiş müttəfiqi Sultan Əhmədi məğlub edərək Cəlairi dövlətinə son qoydu. O, mərkəzi Təbriz şəhəri olan Azərbaycan Qaraqoyunlu dövlətini yaratdı.

1420-ci ildə Qara Yusifin ölümü Teymuri Sultan Şahruxun Azərbaycanı işğal etməsinə şərait yaratdı. 1421-ci ilin aprelində Sultan Şahrux Qarabağı tərk etdi. 1468-ci ildə Qaraqoyunlular və Ağqoyunlular arasında baş vermiş döyüşdən bir il sonra Qaraqoyunlu dövləti süqut etdi. Ağqoyunlu dövlətinin əsası qoyuldu.

Ağqoyunlu tayfa birliyi hələ erkən orta əsrlərin başlanğıcında Cənubi Qafqazda, başlıca olaraq Qafqaz dağları ilə Araz çayı arasındakı ərazidə yerləşirdi. Ağqoyunluların ön dəstələri Azərbaycanın Cənub əraziləri, Şərqi Anadolu, Qərbi İran, Dəclə və Fərat vadiləri də daxil olmaqla geniş ərazidə yayılmışdı. Onlar həmçinin Qarabağda, Göyçə gölü ətrafındakı torpaqlarda, Alagöz yaylaqlarında və başqa yerlərdə yaşayırdılar.

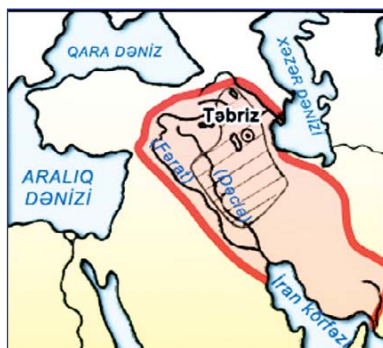

*Ağqoyunlu hökmdarı
Həsən padşah*

15-ci yüzilliyin 90-cı illərində Ağqoyunlu taxt-tacı uğrunda şiddətli mübarizədə Qarabağın qacarlar tayfası yaxından iştirak edirdi. Şeyx Heydər in ətrafında toplanmış qızılbaş tayfaları arasında Qarabağ qacarları da xüsusi yer tuturdu.

1500-cü ildə Azərbaycan Ağqoyunlu dövlətində daxili ziddiyyətlər baş verdi. Dövlət Ağqoyunlu əmirləri arasında bölüşdürüldü. Cənubi Azərbaycan, Naxçıvan, Diyarbəkr və Qarabağ sultan Əlvəndin əlində qaldı. Bu zaman Qarabağ əhalisinin əsas hissəsini Azərbaycan-türk tayfaları təşkil edirdi.

Azərbaycan (XV əsr)

Qarabağ Azərbaycan Səfəvilər dövləti dövründə

Azərbaycanda 1501-ci ildə Ağqoyunlu dövlətinin birinci qolunun hakimiyyətinə son qoyuldu. Şah İsmayıl tərəfindən Azərbaycan Səfəvilər dövləti yaradıldı. Səfəvilər dövlətinin formalaşmasında Qarabağ ərazisində yaşayan tayfalar da iştirak edirdi.

Qarabağ ərazisi 16-cı yüzilliyin başlanğıcında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibində idi. Bu ərazi mərkəzi Gəncə olan Qarabağ bəylərbəyliyi adlanırdı.

Səfəvilər dövlətinin inzibati ərazi quruluşunda mühüm yer tutan Qarabağ bəylərbəyliyi geniş əraziyə malik idi. Həmin bəylərbəyliyi Ziyadoğlu sülaləsi idarə etmişdir.

Qarabağ bəylərbəyliyinə - Bərdə, Beyləqan, Ağdam, Yevlax, Şəmkir, Zəyəm, Tovuz, Qazax və Borçalı daxil idi. 16-cı yüzilliyin sonlarında Osmanlı sultanı III Muradın zamanında (1574-1595) Fərhad paşa Gürcüstandan keçərək Qarabağa daxil oldu. Osmanlı hərbi hissələri burada yerləşdirildi.

Qəzvində hakimiyyətə gələn Səfəvi şahı I Abbas Hüseyn xan Ziyadoğlu-Qacarı Qarabağı azad etməyə göndərdi. Osmanlıların təyin etdiyi Qarabağ bəylərbəyi Davud paşa tərəfindən Hüseyn xan 1603-cü ildə məğlub edildi. O, geri çəkilməyə məcbur oldu.

Uğurlu xan Ziyadoğlu-Qacar vəfat etdikdən sonra Qarabağı oğlu Abbasqulu xan idarə etdi. O, bir müddət Bərdənin, sonra isə Qarabağın və Kaxetiyanın hakimi olmuşdur.

Şah Sultan Hüseyn Səfəvinin hakimiyyəti dövründə Qarabağın bəylərbəyi Kəlbəli xan oldu.

Avropa dövlətlərinin yaratdığı və qızıqsırdığı ədavət iki nəhəng türk dövlətinin bir-birinə qarşı düşmən mövqeyi tutmasına səbəb oldu. Azərbaycan tarixçisi İsgəndər bəy Münşi Osmanlı-Səfəvi müharibəsində Qarabağ süvarilərinin ön cərgədə getməsindən bəhs etmişdir.

16-cı yüzillikdən başlayaraq Osmanlı-Səfəvi qarşıdurması nəticəsində Qarabağın türk əhalisinin xeyli hissəsi bu əyaləti tərk etdi. Bu səbəbdən də Qarabağda türk-müsəlman əhalisinin sayı aşağı düşdü. Bu zaman hakimiyyət dəyişikliyindən istifadə edən alban-xristian müləkləri boşalmış türk-müsəlman kəndlərini və torpaqlarını rüşvət və hədiyyələrlə ələ keçirdi. Bu, 1593-cü ildə Osmanlıların tərtib etdiyi Gəncə-Qarabağ əyalətinin vergi dəftərində öz təsdiqini tapmışdır.

Azərbaycan Səfəvi dövləti. Şah İsmayıl dövrü 1501-1524

*Şah İsmayıl döyüşdə.
Divar şəkli. İsfahan, XVII əsr.*

*Səfəvilərin döyüşlərdə
istifadə etdiyi bayraq*

Qarabağ regionu 18-ci yüzilliyin I yarısında

Azərbaycan ərazisi 18-ci yüzilliyin əvvəllərində Rusiya və Osmanlı imperiyaları arasında gedən müharibələrin mərkəzində idi. Səfəvilər dövlətinin zəifləməsindən istifadə edən Rusiya ciddi “Qafqaz siyasəti” yeridirdi. I Pyotrun Azərbaycana olan iqtisadi marağı Türkiyə ilə münaqişəyə gətirib çıxardı.

Pyotr Xəzər dənizi sahilində

Rusiya dövlətinin təhriki ilə 18-ci yüzilliyin əvvəllərində şimali qafqazlıların Qarabağa (Gəncə-Qarabağ əyalətinə) aramsız basqınları başlandı. 1712-ci il hücumu zamanı Qarabağın çox hissəsi, Bərdədən Qazaxa qədər olan düzənlik yerlərdəki yaşayış məskənləri talan edildi. Qarabağın dağlıq hissəsində yaşayan qeyri-müsəlmanlar (xristian albanlar) hədiyyələr verərək əsirləri xilas etdilər. Müsəlmanlar isə qırğına məruz qaldı. Yaşayış məskənlərinin çoxu boşaldı.

Qarabağa gələn çoxsaylı Osmanlı ordusu qarşısında Qarabağ bəylərbəyi azsaylı qoşunla sərhədi qoruya bilmədi. Osmanlılar bir-iki həmlə-hücumla 1725-ci ildə Qarabağa yiyələndilər.

Qarabağ bir müddət Osmanlıların əlində qaldı. Bu zaman Qarabağın valisi İbrahim paşa, sonra isə Gəncə-Qarabağ valisi Əli paşa oldu.

18-ci yüzillikdə Gəncə-Qarabağı növbə ilə Kəlbəli xanın oğulları, o cümlədən, II Uğurlu xan idarə etdi. Qaynaqlarda bildirilir ki, 1730-cu ildə II Təhmasib II Uğurlu xanı 700 nəfərlik dəstə ilə Qarabağa qoşun toplamağa göndərirdi. Uğurlu xan Bərdə və Bərgüşaddan 12 min nəfərlik qoşun yığmağa nail oldu. İbrahim paşanın yanında olan Qarabağ qoşunu Qara bəyin başçılığı altında Uğurlu xanla birləşərək möhkəmləndi.

Nadir Şah Əfşar

Bu zaman işğalçı əfqanlara qarşı mübarizəyə başlayan Səfəvi sərkərdəsi Nadir xan Əfşar qələbə qazandı. O, tez bir zamanda İranı, Azərbaycanı istilaçılardan təmizlədi. 1734-cü ildə Qarabağa hücum edib bir hissəsini tutdu, Gəncəyə doğru irəlilədi. Səkkiz ay yarımliq mühasirədən sonra şəhəri aldı.

Nadir xan Səfəvi dövlətinin zəiflədiyini görüb onun gələcək taleyi ilə bağlı 1736-cı ildə Muğanda qurultay çağırdı. Bu qurultayda Nadir xan özünü şah elan etdi. Qarabağ feodallarından cavanşir, kəbirli, “otuzikilər”, “iyirmidördlər” və s. tayfaların başçıları Nadir şahın namizədliyinin əleyhinə çıxdılar. Nadir xan şah olduqdan sonra dövlətində böyük islahatlar apardı. Səfəvilərdən miras qalmış bəylərbəylik inzibati bölgüsünü ləğv etdi.

Nadir şah qurultayda cəsarət edib onun namizədliyinin əleyhinə çıxan Qarabağ əhalisini cəzalandırdı. Onların çoxunu Xorasana və Əfqanıstan sərhədlərinə sürgün etdi. Qarabağ tayfalarının sürgün olunmasına öz narazılığını bildirən Pənahəli bəyin qardaşı Fəzləli bəy Nadir şahın qəzəbinin qurbanı oldu. Nadir şah Ziyadoğlu nəslini zəiflətmək məqsədilə Qarabağın mülkiyyətini onların təcəlliyindən çıxardı. Bütün bu torpaqlar Nadir şahın qardaşı İbrahim xana təbə edildi.

Nadir şah 1747-ci ildə sui-qəsd nəticəsində öldürüldü. Onun yaratmış olduğu nəhəng imperiya müstəqil feodal dövlətlərə parçalandı. Azərbaycan ərazisində xanlıq, sultanlıq və mülkiyyətlərdən ibarət feodal dövlət qurumları yarandı. Bu xanlıqlardan biri Kür və Araz çayları arasında böyük əraziyə malik olan Qarabağ xanlığı oldu.

Azərbaycan XVIII əsrin II yarısında

Qarabağ xanlığı (1748-1822)

Qarabağ xanlığının əsasını Cavanşirlər sülaləsinin sarıcalı oymağından olan Pənahəli xan qoymuşdur. Pənahəli xan Nadir şahın Qarabağdan məcburi köçürdüyü tayfaları geri qaytardı, çoxunu Bərdə ərazisində yerləşdirdi. Sonra Kəbirli mahalında (indiki Ağcabədi rayonu ərazisində) Bayat qalasını tikdirib iqamətgahı çevirdi.

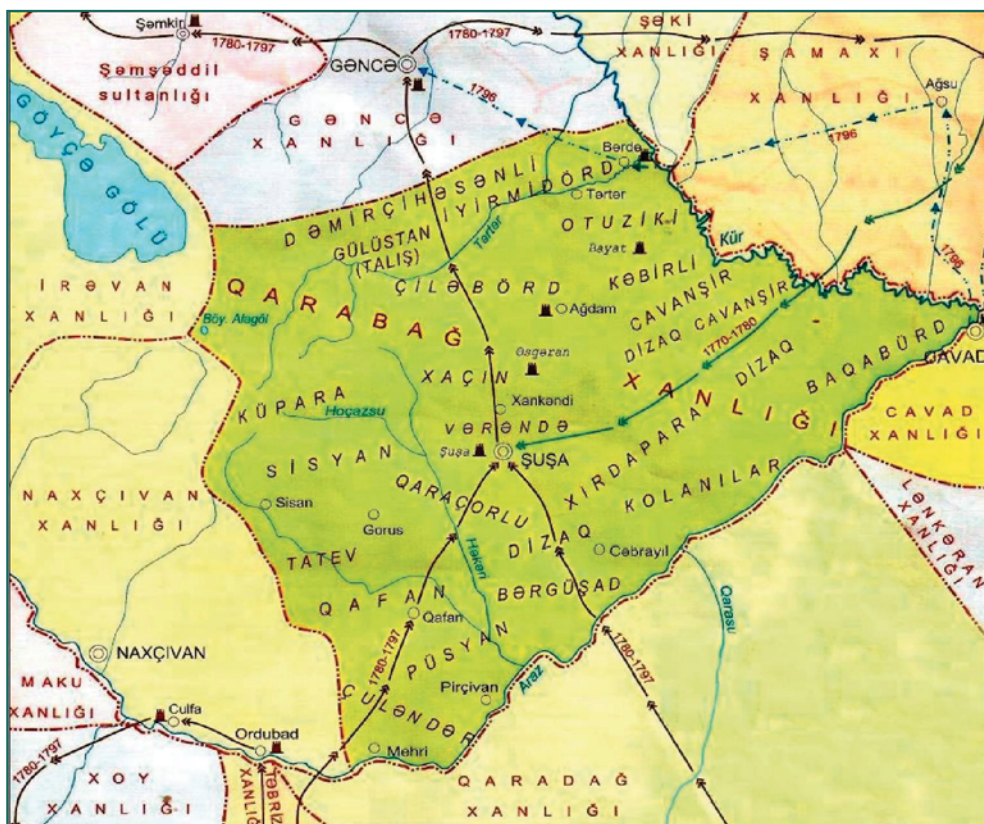
Qarabağ xanlığının yaranmasında Qarabağ vilayətinin köklü elatlarından olan otuzikilər, iyirmidördlər, kəbirli və digər tayfaların mühüm rolu var idi. Bu tayfalar Nadir şah tərəfindən vaxtilə Xorasana sürgün olunmuşdular. Qarabağın güclü tayfalarından biri olan otuzikilər Qarabağda otuz iki oymaqda yerləşən tayfaların birləşməsi nəticəsində əmələ gəlmişdi. Bu tayfa birləşməsi içərisində Cavanşir tayfası böyük nüfuza malik idi. Həmin tayfaya aid kəndlərin bir çoxu 18-ci yüzilliyin sonlarında Bərdə, Ağdam, Kəlbəcər, Tərtər, Goranboy və indiki Yevlax ərazilərində yerləşirdi.

Xan iqamətgahı kimi əvvəl Bayat, sonra Şahbulaq qalasını tikdirdi. Bu zaman Qarabağ xanlığı qüvvətləndi və siyasi baxımdan söz sahibi oldu. Cərəyan edən hadisələr - qanlı feodal ara vuruşmaları göstərdi ki, Şahbulaq qalası da möhkəm sığınacaq deyil. Pənahəli xan strateji cəhətdən əlverişli olan Şuşa-Pənahabad qalasını tikdirib xanlığın iqamətgahına çevirdi.

*Qarabağ xanlığının banisi
Pənahəli xan Cavanşir*

Qarabağ xanlığı (XVIII əsrin II yarısı)

Azərbaycanda “Əsgəran qalası” adı ilə tanınan bu səddi 18-ci əsrdə Pənahəli xan öz xanlığının şərq sərhəddində tikdirmişdir.

Qarabağ xanlığının yeni paytaxtı Şuşa-Pənahabad şəhərinin siması ölkəmizin Bərdə, Beyləqan, Bakı, Gəncə, Şəki və Şamaxı kimi şəhərlərinin memarlıq üslublarını özündə əks etdirirdi.

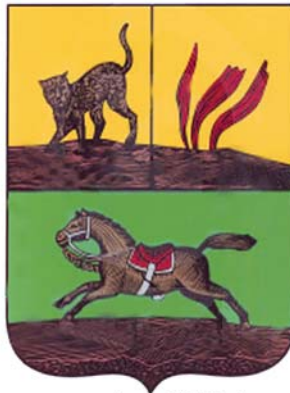

Şuşa qalasından bir görünüş

Şuşada Pənahəli xan tərəfindən zərbxana tikildi. Gümüşdən Pənahabadi adlı pul zərb olundu. Pulun bir üzündə Pənahabadi, o biri üzündə isə “La İlahə İlləllah Muhəmmədun Rəsulillah” sözləri yazılmışdır.

SHUSHA
AZERBAIJAN

est. 1751

Salnamələrdəki məlumatlara görə, Qarabağ xanlığı inzibati cəhətdən 22 mahala bölünürdü. Mahalları naiblər idarə edirdilər. Hər bir naibə darğalar, yüzbaşılar, kəndxudalar tabe idilər. Darğa vəzifəsi şəhərdə də vardı. Onlar şəhərdə bir növ polis vəzifəsini icra edirdilər. Kəndlərdə isə onlar əsasən vergi yığirdılar. Yüzbaşılar və kəndxudalar, eyni zamanda, kənd ağsaqqalı hesab olunurdular.

Başqa xanlıqlarda olduğu kimi, Qarabağ xanlığında da mülki və cinayət işlərinə əsasən şəriət qanunları və adət-ənənələri əsasında baxılırdı. Məhkəmələrdə məhbuslara müxtəlif cəzalarla bərabər, ağır işgəncələr də verilirdi. Ən böyük hakim kimi ölüm hökmünü xanın özü verirdi.

Qarabağda cavanşir, otuziki, kəbirli və digər bir çox ellərin bəyləri kimi Dizaq, Vərəndə, Çiləbörd, Talış və Xaçın məlikləri də mülk sahibi idilər.

İbrahimxəlil xan

Qarabağ xanlığının mövcudluğu ərzində iqtisadi inkişaf sahəsində əvvəlki dövrlərə nisbətən irəliləyiş hiss olunurdu. Bu irəliləyişin ən mühüm amili əkinçilik mədəniyyətinin yüksəlişi ilə bağlıdır. Salnamələrdə deyilir ki, xanlıq ərazisindəki bütün torpaqlar xanın özü, ağalar, bəylər, rəiyyət və vəqflər üzrə bölünmüşdü. Bu bölgü Qurani-Kərimin məzmunundan irəli gələn şəriət ehkamlarına əsaslanırdı.

Qarabağ xanlığının həm Pənahəli xan, həm də İbrahimxəlil xanın dövründə qonşu xanlıqlar və digər dövlətlərlə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələri olmuşdur. "Qarabağnamələr"də bu barədə geniş məlumat verilmişdir.

18-ci yüzilliyin 60-70-ci illərində bəzi mənfur qüvvələr Azərbaycan torpaqları hesabına “erməni dövləti” yaradılması üçün müxtəlif planlar hazırlayırdılar. Ermənilər bu layihələri reallaşdırmaqdan ötrü Rusiya hakimiyyət orqanlarına təqdim edirdilər. Bunların əksəriyyətində erməni dövlətinin Qarabağ xanlığı ərazisində yaradılması planlaşdırılırdı. Məsələn ermənilərin xeyrinə həlli üçün Rusiyaya böyük ümid bəsləyirdilər. Bu ümidlərin həyata keçirilməsi üçün göstərilən işğal cəhdləri təəsüf ki, zaman-zaman özünü doğrultdu.

Şahbulaq qalası

Qarabağ xan sarayı

Qarabağda mədəniyyət (18-ci yüzilliyin 2-ci yarısı)

Qarabağda 18-ci yüzilliyin II yarısında mədəniyyətin inkişafı geniş vüsət almışdır. Bu zaman memarlıq, şəhərsalma və dekorativ-tətbiqi sənət sahələri inkişaf etmiş, çoxlu daş kitabələr yaranmışdır.

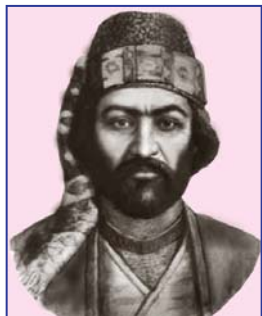
Qarabağda qalalar tikilmiş, şəhər və qəsəbə tipli yaşayış məntəqələri yaradılmışdır. Qarabağ xanlığının ilk iqamətgahları olan Bayat, Şahbulaq (Tərnəküt) qalaları bu zaman inşa edilmişdir. Qarabağın hər yerində memarlıq tikililəri meydana gəlmişdir.

Mahir ustalar tərəfindən Şuşa qalasının məşhur hasarı çəkilmişdir. Şuşa şəhərinin siması xalqımızın memarlıq ustalığını və mədəniyyəti özündə əks etdirirdi. İlk zamanlar "Pənəhabad" adlanan sonradan xalq arasında Şuşa adlandırılan bu şəhər daim gözəlləşmişdir. Xüsusilə, memar Kərbəlayi Səfixan Qarabağının tikdiyi Gövhər ağa məscidləri şəhərə xüsusi yaraşır verirdi. Bu məscidlər zamanəmizə qədər öz bədii estetik gözəlliyini saxlamışdı.

Şuşa bənzərsiz memarlıq abidələri ilə yanaşı, dahi sənətkarların, görkəmli ictimai-siyasi xadimlərin, alimlərin xatirəsini əbədləşdirən abidələrlə də zəngin idi. Təəssüf ki, bu nadir memarlıq inciləri və dahi sənətkarlara qoyulmuş abidələr erməni vandalizminin qurbanı oldu.

Qarabağ xanlığının baş vəziri şair Molla Pənəh Vaqif Şuşada yaşayıb yaratmışdır. Şair Molla Vəli Vidadi də həmin dövrdə yaşayıb yaratmışdır. Onlar öz şeirləri ilə Qarabağın mənəvi həyatını əks etdirmişlər.

Qarabağın 18-ci yüzilliyə aid tarixi və mədəniyyəti Mirzə Adıgözəl bəyin "Qarabağnamə", Mirzə Camal Qarabağının "Qarabağ tarixi", Əhməd bəy Cavanşirin "Qarabağ xanlığının 1747-1805-ci illərdə siyasi

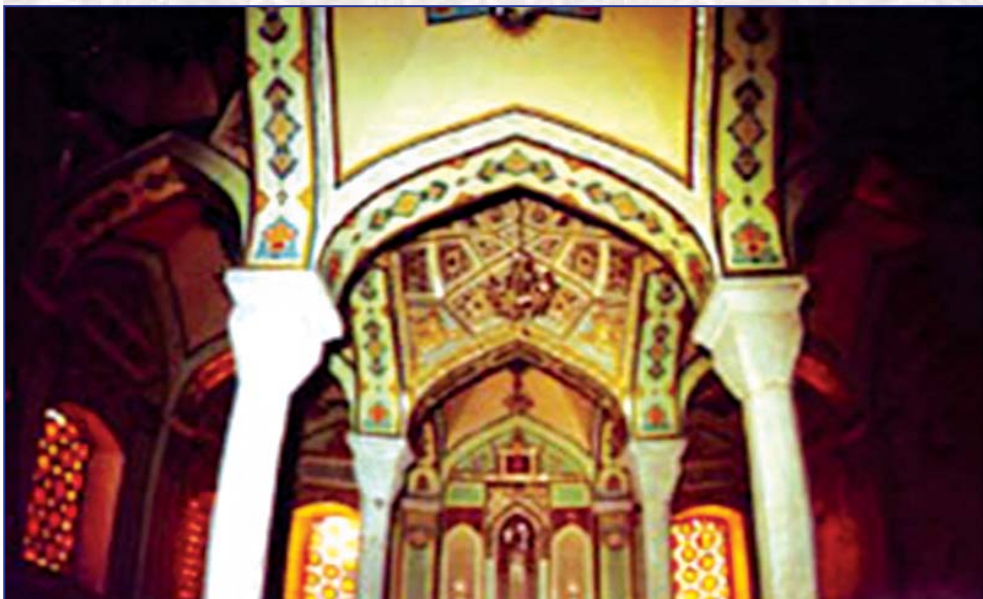
Molla Pənəh Vaqif

Molla Vəli Vidadi

vəziyyətinə dair", Mir Mehdi Xəzaninin "Kitabi-tarixi-Qarabağ" əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Bu əsərlər Qarabağ tarixinin öyrənilməsində böyük rol oynayır.

Şuşa arxitekturası

Şuşa qalası

Qarabağ xanlığının Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı

Çar Rusiyası Cənubi Qafqazda apardığı işğalçılıq siyasətinin nəticəsi olaraq Kartli-Kaxetiya çarlığını (Şərqi Gürcüstanı), Borçalı, Qazax və Şəmşədil sultanlığını, Pəmbək ərazisini, Car-Balakəni, Gəncə xanlığını işğal etdi. Belə vəziyyətdə Qacar hökuməti çar generalı Sisianova rus ordusunu Azərbaycandan çıxarması üçün ultimatum verdi. Bu, ultimatumun etirazla qarşılanması və Qacar hökumətinin Rusiyaya müharibə elan etməsi ilə nəticələndi. Bərabər olmayan qüvvələr nisbətində başlanan ilk döyüşdə rus ordusu itki verərək hücumu dayandırdı.

Sisianov İrəvan xanlığına doğru hərəkət edərək Sərdarabad qalasını mühasirəyə alsa da, onu tuta bilmədi, xeyli itki verərək geri çəkildi. Belə bir vəziyyətdə Sisianov siyasi manevrə əl atdı. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanı ilə Rus imperatoru arasında Kürəkçay traktatı imzalandı. Traktatı Rusiyanın imperatoru adından Qafqaz qoşunlarının baş komandanı Sisianov və Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan imzaladı. Traktat və ya müqavilə adlandırılmasına baxmayaraq mahiyyətcə təslimçilik aktı olan bu sənəd Qarabağın faciəli taleyinin başlanğıcını qoydu. 11 maddədən ibarət traktat ilə Qarabağ xanlığı Rusiya himayəsinə qəbul edildi. Rusiya ilə Azərbaycanın münasibətlərinə dair mühüm sənədlərdən biri sayılan bu sənəd təkcə Qarabağın deyil, bütünlükdə Azərbaycanın taleyində ciddi rol oynadı. Bu traktatın şərtlərinə görə Qarabağ xanlığı Rus imperiyasının vassalı oldu, digər xarici dövlətlərlə münasibət saxlamaq hüququndan məhrum edildi. Xan Çar xəzinəsinə hər il bac verməyi öhdəsinə götürdü. Bundan əlavə, Şuşa-Pənahabadda və xanlığın ərazisində Rusiya qoşununun yerləşdirilməsi barədə razılıq verildi. Bunlarla yanaşı, çar qoşunları general-leytenantı rütbəsi verilmiş İbrahimxəlil xan birbaşa çar baş komandanına tabe edildi. Eyni zamanda, Rusiya hökuməti də xanın və onun varislərinin daxili idarəetmə hüquqlarına toxunmayacağını öhdəsinə götürdü.

Beləliklə, Gülüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələri ilə Azərbaycan iki hissəyə bölündü. Qarabağ ərazisi də Şimali Azərbaycanın tərkibində qaldı.

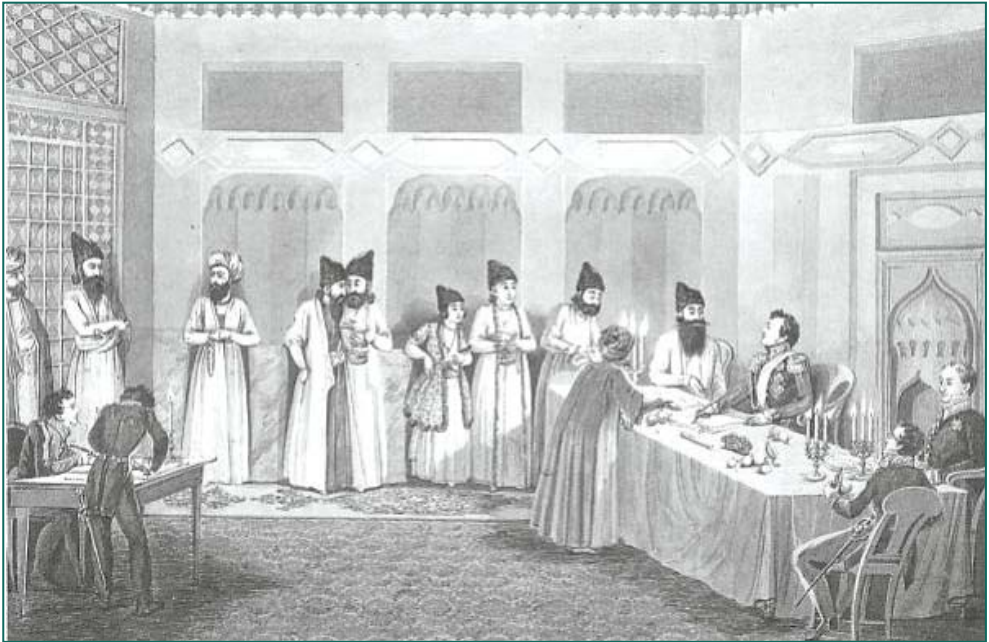
Şimali Azərbaycanın Rusiya İmperiyası tərəfindən işğalının başlanması (1801-1813-cü illər)

- 1813-cü il Gülüstən müqaviləsinə əsasən Rusiya-İran sərhədi
- ←1802-1810 Rus ordusunun yürüşləri
- ←1806 Qacarlar ordusunun yürüşləri

Gülüstan müqaviləsinin imzalanması

Türkmənçay müqaviləsinin imzalanması

19-cu yüzillikdə ermənilərin Qarabağ ərazisinə köçürülməsi

Rusiya imperiyası hələ 18-ci yüzillikdən Qafqazı öz təsiri altına keçirməklə öz iqtisadi maraqlarını təmin etmək istəyirdi. Bu məqsədlə geniş hərbi fəaliyyətə başlayan Rusiya 19-cu yüzilliyin birinci yarısında istəyinə nail oldu.

Azərbaycan xanlıqlarına işğalçı hücumlara başlayan Rusiya Car-Balakən camaatlığını (1803-cü il) və Gəncə xanlığını (1804-cü il) işğal etdi.

1806-cı il iyul ayının 2-də İbrahimxəlil xan ailəsi ilə birlikdə rus zabiti Lisaneviç tərəfindən qətlə yetirildi. İbrahimxəlil xanı öldürdükdən sonra mayor Lisaneviçin hərbi rütbəsi artırıldı.

P.Sisianov Qafqazın digər bölgələrindən erməniləri Qarabağa köçürməyə başladı. Burada məqsəd Qarabağda çarizmin mövqeyini möhkəmləndirmək idi.

Qarabağ xanlığı 1822-ci ildə ləğv olundu. Onun yerinə eyni adlı əyalət yarandı. Bundan sonra Qarabağda siyasi, iqtisadi və mənəvi cəhətdən müstəmləkəçilik siyasəti gücləndi.

Rusiya ilə Qacarlar arasında bağlanan Gülüstən və Türkmənçay müqaviləsindən sonra Qarabağda erməniləşdirmə prosesi üçün əlverişli şərait yaradıldı. Rusiya dövləti Qarabağa ermənilərin köçürməsinə hər vasitə ilə səy göstərir, hər cür yardım edirdi.

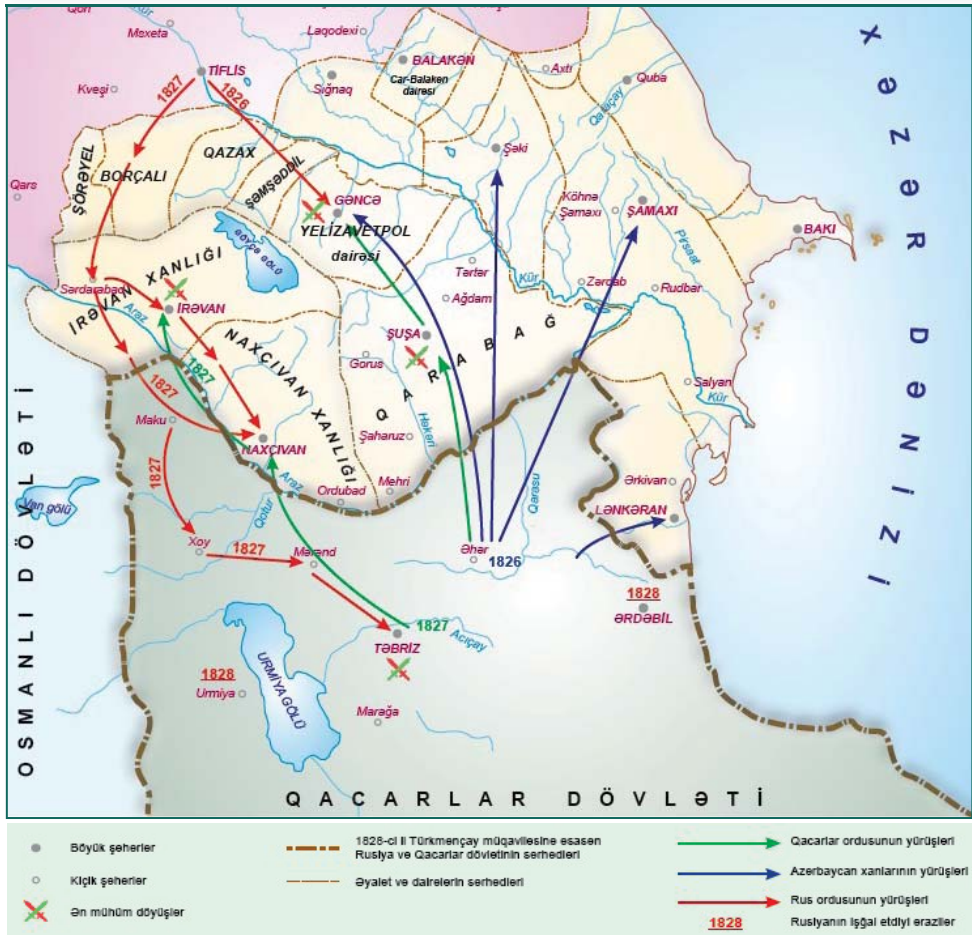

1828-ci ildə ermənilərin kütləvi surətdə Şimali Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən Qarabağ və İrəvana köçürülməsi. Rəssam V.Maşkov

Rus hökuməti Qarabağ regionuna çoxlu sayda erməni əhalisi köçürmüşdür. Rus ordusunun köməyi ilə Qarabağın türk-müsəlman kəndləri boşaldılır, həmin kəndlərə erməni ailələri yerləşdirilirdi. Köçürülmüş ermənilərin hesabına Qarabağda demoqrafik quruluş dəyişdirildi. Süni şəkildə ermənilərin yerli türk-müsəlman əhalisindən sayca üstünlüyü təmin edildi.

İki il ərzində - 1828-1830-cu illərdə 130 min (İrandan 40 min, Türkiyədən isə 90 min) erməni Azərbaycan ərazilərinə köçürüldü. İrandan ermənilərin maneəsiz olaraq Qarabağa köçürülməsi Türkmənçay müqaviləsinin şərtlərinə əsasən həyata keçirilirdi.

Şimali Azərbaycanın Rusiya İmperiyası tərəfindən işğalının başa çatdırılması (1826-1828)

Qarabağ, onun mərkəzi olan Şuşa-Pənahabad şəhəri Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni mərkəzlərindən biri olaraq qalırdı. Çar hökumətinə və onun müstəmləkəçilik siyasətinə xidmət edən ermənilərin bütün maneə və müqavimətinə baxmayaraq, Qarabağ Azərbaycanın bir regionu olaraq tanınırdı.

Rusiya hökuməti tərəfindən ermənilərin Yuxarı (Dağlıq) Qarabağa köçürülməsi xüsusi məqsədlə edilirdi. Gəlmə ermənilərin kompakt şəkildə yaşamasını təmin etməklə strateji niyyət güdülürdü.

Beləliklə, çar Rusiyası bütövlükdə Şimali Azərbaycanda, o cümlədən Qarabağ bölgəsində ermənilər üçün geniş imkanlar yaratdı. Ermənilər çox keçmədən “Böyük Ermənistan” ideyasının reallaşdırılması uğrunda açıq mübarizəyə başladılar. Həmin ideyanın tərkib hissələrindən biri də Azərbaycanın Qarabağ, İrəvan, Naxçıvan və digər ərazilərini ələ keçirməkdən ibarət idi.

Burada, ermənilərin köçürülüb məskunlaşdırılması ilə saylarının mexaniki surətdə artırılması təmin edilirdi. Onların iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsi paralel surətdə həyata keçirilirdi. Bununla da, ermənilər çarizmin hərtərəfli dəstəyi nəticəsində Qarabağın iqtisadi həyatında da möhkəmlənə bildilər.

Ermənilərin 1890-cı illərdən başlayaraq Osmanlı dövlətinə qarşı qaldırdıqları xəyanətkar qiyamlar uğursuzluğa düçar olduqdan sonra bu mübarizənin mərkəzi Şimali Azərbaycana keçdi.

Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi

Həmin dövrdə Qərbi Azərbaycan, indiki Ermənistan ərazisində 10 minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurdlarında yaşayırdı və əhalinin əksəriyyətini təşkil edirdi.

İndiki Ermənistan ərazisinin Qərbi Azərbaycan torpaqları olması və burada türk-müsəlman əhalinin yaşaması danılmaz tarixi faktdır. Bu, ermənilərin Qafqazda yerləşdirilməsini təmin edən Rusiyanın məmur və canişinləri tərəfindən də təsdiq edilir.

İrəvan qalasındakı Sərdar (Abbas Mirzə) məscidi. Rəssam Dübuə de Monpere. 1843

Qədim Azərbaycan şəhəri İrəvanın ruslar tərəfindən ermənilərə təhvil verilməsi. Şəkil Yenikolopovun "Qriboyedov monoqrafiyası"ndan götürülmüşdür

Qarabağda 19-cu yüzilliyin 2-ci yarısında kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarətin inkişafı

Qarabağ qədimdən təsərrüfatın inkişaf etdiyi bölgələrdən biri olmuşdur. Qarabağ regionu təbii-coğrafi cəhətdən əlverişli ərazidə olduğu üçün kənd təsərrüfatı inkişaf edirdi.

Oturaq əkinçiliklə məşğul olan Qarabağ əhalisi arpa, buğda və darı becərirdi. Buğdanı saxlamaq üçün təsərrüfat quyularından və saxsı küplərdən istifadə edilirdi. Su dəyirmanlarından taxıl məhsullarının emalı üçün geniş istifadə olunurdu.

Qarabağda ucsuz-bucaqsız bağlar var idi. Bu bağlarda hər növ meyvə, xüsusilə əncir, zeytun, yunan qozu, nar, üzüm, alma, ərik və şaftalı yetişdirilirdi. Qarabağda çoxsahəli oturaq əkinçilik ilə bərabər yarımköçəri maldarlıqla da məşğul olurdular. Qarabağın yüksək alp çəmənliyi və çay hövzələri maldarlığın inkişafına mühüm təsir göstərirdi. Burada yerli Qarabağ at cinsi bəslənirdi.

Qarabağ ərazisinin üçdə iki hissəsi ovalıqlardan ibarət idi. Bura qədimdən Mil və Qarabağ düzənlikləri adlanırdı. Suvarma üçün çayların suları ilə bərabər yeni çəkilən arxlar və kəhrizlərdən istifadə edilirdi.

Qarabağın şəhərləri sənətkarlıq mərkəzi kimi məşhur idi.

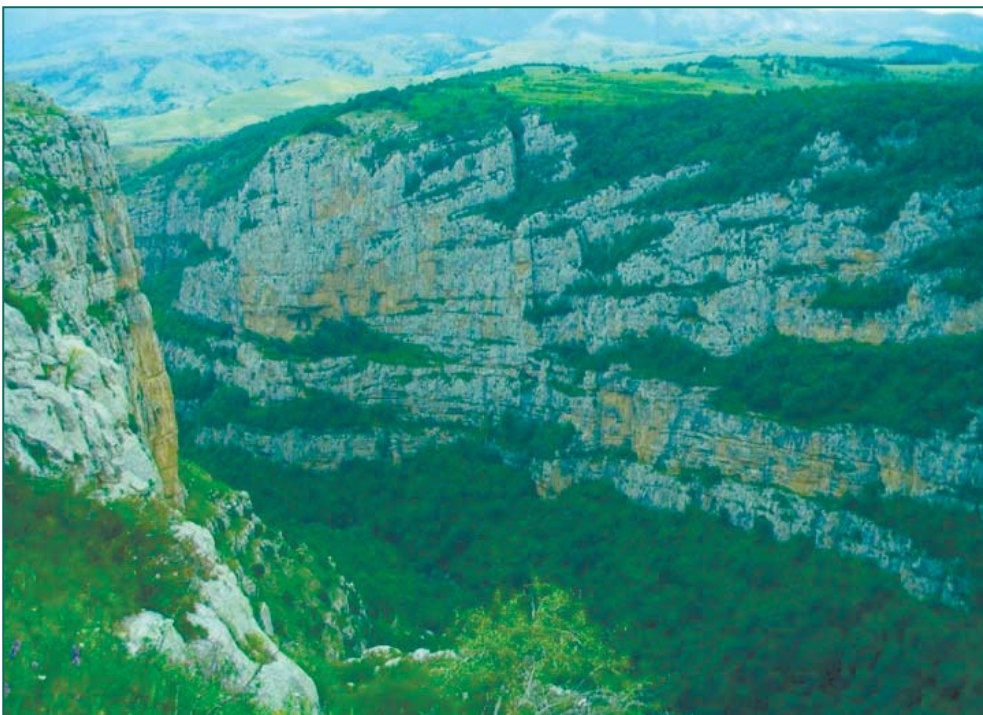
Azərbaycanın Qarabağ ərazisində Qarabağ atı adlı cins yaradılmışdır. XVII-XVIII əsrlərdə Qarabağ xanlığında bu at cinsi daha da təkmilləşdirilmişdir. Qarabağ atları Asiya və Qafqazda ən qədim at cinsi hesab edilir.

Qarabağa aid maddi mədəniyyət nümunələri

Qarabağın, xüsusilə Şuşanın rəmzi sayılan xarı bülbül bitkisi, nadir bitki növüdür

Daşaltı dərəsi, Topxana meşəsi və Cıdır düzündən görünüş

Dünyada məşhur olan Qarabağ atı

Topxana meşəsi

Burada bir çox sənət sahələri geniş yayılmışdı. Zərgərlik, dəmirçilik, daşıqlama və xalçaçılıq həmin sənət sahələrinə daxil idi. Qarabağ xalçaçılığın mərkəzlərindən biri kimi tanınırdı. Qarabağda palaz, kilim və xalça toxuculuğu xüsusi yer tuturdu. Qarabağın xovlu xalçaları naxışlarının incəliyi və rənglərin zənginliyi ilə fərqlənirdi. Qarabağda toxunmuş süjetli kompozisiyalı xovsuz xalçalar Azərbaycan xalçalarının ən gözəl nümunələri idi. Azərbaycan xalçalarının Qarabağ xalça növü bu gün də dünya şöhrətlidir. Bu həmin sənət ənənəsinin öz təsirini saxlaması ilə bağlıdır.

Qarabağ xalçaları öz şöhrətini bu günümüzədək saxlamışdır. Qarabağ qrupuna daxil olan Bərdə, Ağcabədi, Cəbrayıl və Şuşa xalçaları adları və naxışları ilə seçilir.

Qarabağda arxeoloji qazıntı işləri zamanı müxtəlif ölkələrin pulları, həmçinin Bərdədə və Şuşada kəsilmiş metal pullar aşkar edilmişdir. Şəhərdə gündəlik tələbat malları və kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarəti ilə bağlı bazarlar var idi. Həftənin bir günü fəaliyyət göstərən “həftəbazarı” səciyyəvi hal almışdı. Şəhərlər eyni zamanda sıx ticarət əlaqələrinə malik idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şimali Azərbaycana öz müstəmləkəsi kimi baxan Rusiya, onun təbii sərvətlərindən xammal kimi istifadə edirdi. Sənaye mallarına tələbatı Rusiya əmtəələri ilə ödəməklə yerli istehsalı imkan verilmirdi. Azərbaycan şəhərləri iqtisadi inkişafdan geri qalırdı. Bu zaman şəhərlər nəinki zəifləmiş, hətta bir çoxu şəhər kimi mövcudluğunu itirmək səviyyəsinə enmişdi.

Xalça toxuculuq alətləri

Qarabağın boyacılıq nümunələri

Daşdan yonulmuş qoç heykəli və kilim

“Viktoriya və Albert” muzeyində saxlanan Qarabağ xalçaçılıq məktəbinə məxsus “Əjdaha xalçası”

Qarabağda arxeoloji qazıntı işləri zamanı aşkar edilmiş müxtəlif ölkələrdə, həmçinin Bərdə və Şuşada kəsilmiş gümüş pulların nümunələri

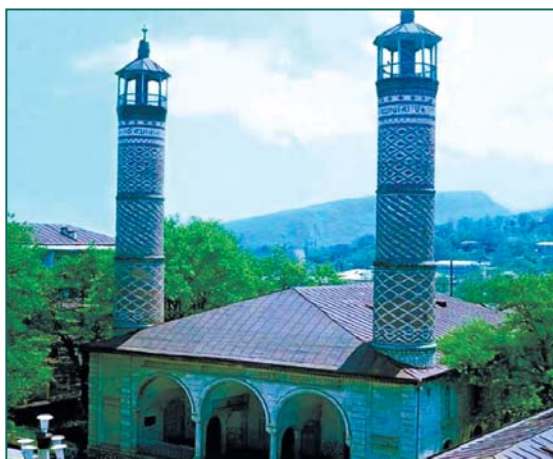
19-cu yüzilliyin 2-ci yarısında Qarabağda mədəniyyətin inkişafı

Qarabağın tarixini onun maddi və mənəvi mədəniyyəti zənginləşdirir. Qarabağda orta əsrlər və yeni dövrə aid çoxlu sayda maddi mədəniyyət abidələri qeydə alınmışdır. Bu baxımdan Şuşa-Pənahabad daha zəngin idi. Şəhərdə bənzərsiz memarlıq abidələri ilə yanaşı, dahi sənətkarların, görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimlərinin, alimlərin abidələri yaradılmışdı. Təəssüf ki, Şuşanın nadir memarlıq inciləri - məscidlər, dahi sənətkarların abidələri və qədim məzarlar erməni vandalları tərəfindən dağıdıldı.

Qarabağda memarlıq məktəbi yaratmış Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən Bərdə şəhərində tikilmiş qoşa minarəli “İmamzadə” məscidinin davamı olan Ağdam Cümə məscidinin, Şuşada Yuxarı Gövhərağa, Aşağı Gövhərağa məscidlərinin və digər məscid və türbələrin taleyi məlum deyil. Gördüyünüz bu qoşa minarəli əzəmətli məscidlər Azərbaycanın, eyni zamanda müsəlman şərqinin nadir inciləri idi.

Bərdə “İmamzadə” məscidi

Yuxarı Gövhərağa məscidi

Ağdam Cümə məscidi

Aşağı Gövhərağa məscidi

19-cu yüzillikdə Qarabağda mənəvi mədəniyyətin yaradıcıları olan məşhur şəxsiyyətlər meydana çıxmışdır. Xan qızı adı ilə tanınan şairə Xurşidbanu Natəvan (1830-1897) 1872-ci ildə “Məclisi-Üns” (“Dostluq məclisi”) adlı ədəbi məclis yaratmışdır. O, məşhur şeirlər müəllifi kimi tanınmışdır. Şuşaya su kəmərinə də 1873-cü ildə Natəvan çəkirmişdi.

Xurşidbanu Natəvan

Qarabağlı Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918) öz dövrünün qabaqcıl, elmi və ədəbi-bədii yaradıcılığının müxtəlif sahələrində geniş fəaliyyət göstərən ziyalılarından olmuşdur. O, şair və ədəbiyyatçı, rəssam və xəttat, dövrünün görkəmli maarifçisi, alimi və sənətkarı idi. O, “Məclisi Fəramuşan” (“Unudulmuşların məclisi”, 1872-ci il) şairlər məclisinin təşkilatçısı və rəhbəri olmuş, Qarabağ şairlərinə həsr etdiyi “Təzkireyi-Nəvvab”, klassik Şərq musiqisi haqqında “Vüzuhul-ərqam”, astronomiya elminə aid “Kifayətül-Ətfal” və s. elmi və ədəbi-bədii əsərlər yazmışdır.

“Şükürnameyi-Şahənşah” və “Təzkireyi-Məhəmmədşah” əsərlərinin müəllifi Bəhmən Mirzə Qacar ömrünün son dövrlərində Qarabağda (Bərdə və Şuşada) yaşayıb yaratmışdır.

Şuşanın 19-cu yüzilliyin sonlarında Qasım bəy Zakir, 20-ci yüzilliyin əvvəllərində Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Firudin bəy Köçərli, Haşım bəy Vəzirov, Səfərəli bəy Vəlibəyov, Əhməd bəy Ağayev, Həmidə xanım Cavanşir, Süleyman Sani Axundov, Yusif Vəzir Cəmənzəminli kimi görkəmli şəxsiyyətləri olmuşdur.

Qasım bəy Zakir Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın banisidir.

Qasım Bəy Zakir

Nəcəf bəy Vəzirov

*Əbdürrəhim bəy
Haqverdiyev*

Həmidə xanım Cavanşir

İlk dünyəvi məktəb 1830-cu ildə Şuşada açılmışdır. Şuşa şəhəri Azərbaycan təhsilinin, musiqisinin beşiyi, həmçinin saz-söz sənətinin ocaqlarından biri olmuşdur. Şuşa şəhəri “Azərbaycanın konservatoriyası” adlandırılmışdır.

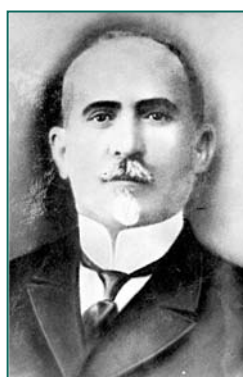
Qarabağda aşıq-şairlər - Valeh, Haqverdi, Məmmədağa, Şamil, Qəmbər, Nəcəfqulu, Abbasqulu, həmçinin hikmətli söz ustası, hazırcavablığı ilə tanınmış Abdal Qasım kimi yaradıcı şəxslər olmuşdur. Məşhur xanəndələr-Hacı Hüsü, Kərbəlayi Hüsü, Abdulbaği Hilalov, Ələsgər Fərzəliyev, Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçi oğlu Məhəmməd, Malıbəyli Həmid, Qarabağın həmçinin Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti tarixində xüsusi yeri vardır. Qarabağda 19-cu yüzillikdə muğam və mahnıların Zabul Qasım, Segah İslam kimi məşhur ifaçıları olmuşdur.

Mir Möhsün Nəvvab

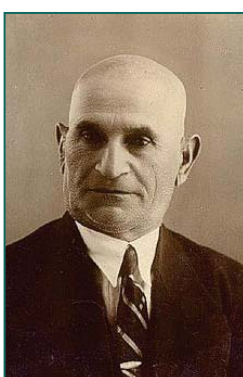
Əhməd bəy Ağayev

Firidun bəy Köçərli

*Yusif Vəzir
Cəmənzəminli*

*Süleyman Sani
Axundov*

Haşım bəy Vəzirov

Qarabağ musiqiçilərindən bir qrup

Zurna

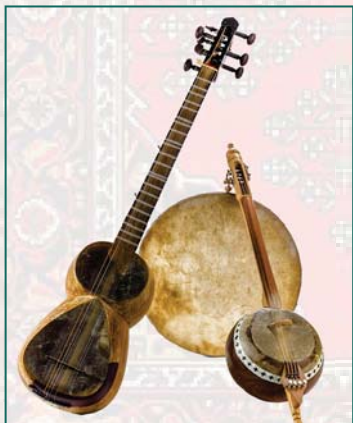
Qopuz

Tütək

Balaban

Tar, kamança, qaval

Nağara

Saz

Azərbaycan musiqi alətləri

II BÖLMƏ

20-ci yüzilliyin əvvəllərindən müasir dövrədək

16

**Qarabağda 1905-1906-cı illərdə ermənilərin
azərbaycanlılara qarşı törətdiyi kütləvi qırğınlar**

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Şimali Azərbaycanın Qarabağ regionu Yelizavetpol quberniyasının tərkibində idi (Çar Rusiyası dövründə Gəncənin adı dəyişdirilib Rus çarı I Aleksandırın arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırılmışdır). Çarizm Qarabağ bölgəsində gəlmə ermənilərin möhkəmləndirilməsi üçün Azərbaycan xalqına qarşı etnik təmizləməyə başladı. Bu məqsədlə ermənilərin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən terror təşkilatları 1905-ci ildə Bakıda, İrəvanda, Zəngəzurda, Qarabağda və digər yerlərdə kütləvi qırğınlar törətdilər. 1905-ci ilin fevralında Bakıda başlayan qırğınlar Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində 1906-cı ilə qədər davam etdi.

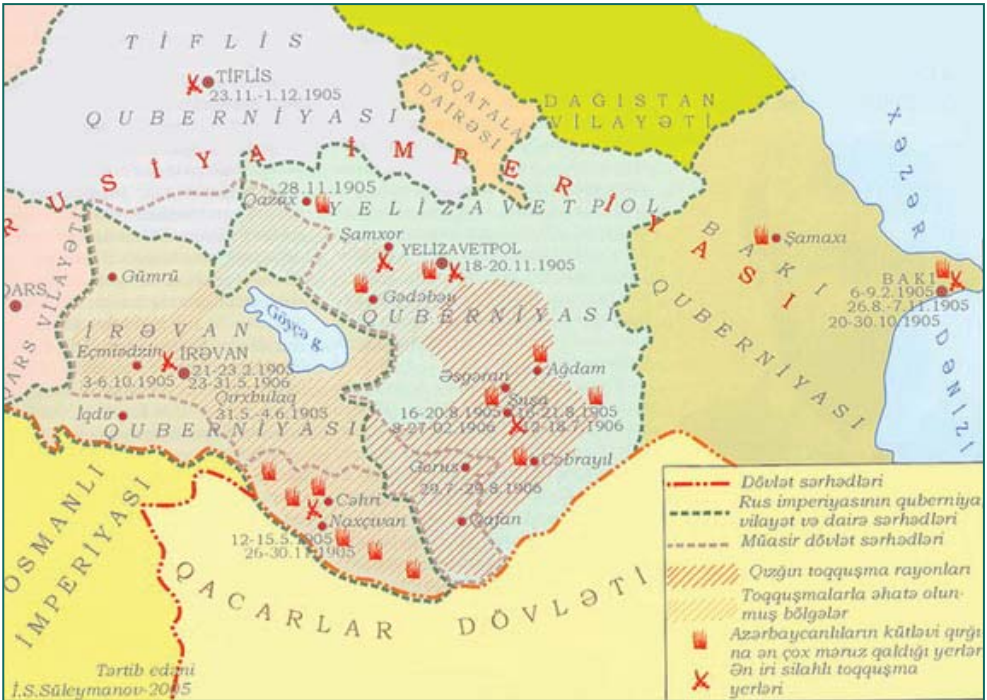
Bu zaman 50 mindən artıq azərbaycanlı qətlə yetirildi, yüzlərlə yaşıyış məntəqəsi dağıdıldı. Kəndlərin çoxu uzun illər boyu dağılmış vəziyyətdə qaldı.

Rusiyanın geosiyasi maraqlarına uyğun olan bu proseslər ermənilər üçün də çox məqsədəuyğun idi. Bu qanlı aksiyalarda məqsəd yerli əhalini - azərbaycanlıları Yuxarı Qarabağ ərazisini tərk etməyə məcbur etmək idi. Lakin ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına kütləvi şəkildə köçürülməsi belə, demoqrafik vəziyyəti dəyişə bilmədi.

20-ci əsrin əvvəllərində Yuxarı Qarabağda ermənilərlə azərbaycanlıların nisbəti müvafiq surətdə 1/4 təşkil edirdi. Başqa sözlə, bölgədə, azərbaycanlılar 72.6 % təşkil edirdilər. Bunu rus alimi Skibitskinin tədqiqatları və xəritəsi də təsdiq edir.

Beləliklə, ermənilər Qarabağın siyasi və iqtisadi həyatında ciddi problemə çevrildilər. Onlar sonrakı dövrlərdə də mühüm məqamlarda Azərbaycan dövlətçiliyinə və ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmiş təxribatlar və açıq separatçılıq əməllərini davam etdirdilər.

Şimali Azərbaycanca türk-müsəlman əhaliyə qarşı ermənilərin törətdikləri qırğınlar

Ermənilərin türk-müsəlman əhaliyə qarşı vəhşiliyi

I Dünya Müharibəsi (1914-1918) - dünyanı yenidən bölüşdürmək, nüfuz dairəsi, xammal mənbələri və satış bazarları uğrunda böyük dövlətlərin iki koalisiyası arasında imperialist müharibəsi idi.

Cənubi Qafqazda Osmanlı və Rusiya orduları arasında döyüşlərin başlanması ilə Qafqaz cəbhəsi yaranmışdı. Qafqaz cəbhəsi Qara dənizdən Cənubi Azərbaycandakı Urmiya gölünə qədər uzanırdı. Bu cəbhədə Rusiyanın yaratdığı və silahlandığı erməni quldur dəstələri Anadolunun və Azərbaycanın dinc türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımı törətdilər. Bu soyqırım Şərqi Anadolunu, Şimali və Cənubi Azərbaycanı əhatə edirdi.

Birinci Dünya müharibəsi dövründə Türkiyə və İran ərazilərində aparılan əməliyyatlar nəticəsində həmin ölkələrdə yaşayan yüz minlərlə erməni rusların himayəsi altında qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan, Gəncə (Yelizavetpol) və Bakı quberniyaları ərazisinə köçürüldü.

I Dünya müharibəsinin davam etdiyi bir zamanda Azərbaycanın Yelizavetpol və digər qəza şəhərlərində ictimai təşkilatlar və onların icraiyyə komitələri yaradıldı. Bu zaman Yelizavetpol quberniyasında 4 şəhər (Gorus, Şuşa, Yelizavetpol, Nuxa (Şəki) və 8 qəza (Zəngəzur, Şuşa, Cavanşir, Qaryagin (Füzuli), Yelizavetpol, Nuxa, Ərəş, Qazax) var idi. Quberniya və onun qəzalarına müvəqqəti hökumət komissarlar təyin etdi. Yelizavetpolda Fəhlə və Əsgər Deputatları Soveti də yarandı. Eyni zamanda, qəza şəhərlərində (Şuşa, Nuxa (Şəki), Qaryagin (Füzuli) və d.) də sovetlər təşkil edildi. Bunlarla bərabər, Yelizavetpol quberniyası Azərbaycan milli azadlıq hərəkatında mühüm yer tuturdu. 1905-ci ildən

Nəsim bəy
Yusifbəyli

Xəlil bəy
Xasməmmədov

Xudadad bəy
Rəfibəyli

Həsən bəy
Ağayev

Yelizavetpol quberniyasında çəkilmiş foto

başlayan milli-siyasi təşkilatlanma genişləndirdi. Milli azadlıq hərəkatının görkəmli xadimləri Nəsim bəy Yusifbəyli, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xudadat bəy Rəfibəyli, Həsən bəy Ağayev və d. mühüm fəaliyyət göstərirdilər. Nəsim bəy Yusifbəyli 1917-ci ilin martında “Türk ədəmi-mərkəziyyət” partiyasının əsasını qoydu. Bu zaman erməni-daşnak, bolşevik siyasi partiya və təşkilatları birləşərək, milli azadlıq hərəkatına qarşı mübarizə aparırdılar.

Birinci Dünya müharibəsinin gedişində Rusiyada çarizmin devrilməsi nəticəsində Cənubi Qafqazda müstəqil Azərbaycan, Gürcüstan və Ararat respublikaları yarandı. Lakin çox keçmədən, bolşevik Rusiyası Cənubi Qafqaz respublikalarını işğal etdi.

Həmin dövrdə Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ inzibati vahid deyildi. Ona görə də həmin dövrdə Rusiyanın rəsmi hesabatlarında Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ əhalisinin sayı və etnik tərkibi haqqında heç bir məlumat verilmir.

“Qafqaz təqvimi” məcmuəsinə görə, 1917-ci ildə Qarabağda, yəni Yelizavetpol quberniyasının Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında cəmi 339 min nəfər əhali yaşayırdı.

Çar Rusiyasının tərkibindən bir hissə – Yelizavetpol quberniyası

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti quruldu. Lakin, yeni yaradılmış “Ararat” Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı Qarabağla bağlı əsassız iddia irəli sürdü. Azərbaycan hökuməti bu iddianı qətiyyətlə rədd etdi. Xalq Cümhuriyyəti Qarabağın bütün tarixi ərazisini Respublikanın tərkib hissəsi sayır və burada siyasi hakimiyyətin bərqərar edilməsinə çalışırdı.

I Dünya müharibəsi cəbhəsindən qayıdan ruslar öz silahlarını ermənilərə verdi. Erməni-daşnakların əlinə böyük miqdarda silah keçdi. Bu, azərbaycanlılara qarşı soyqırımının həyata keçirilməsinə səbəb oldu. 1918-ci ilin mart-sentyabr aylarında ermənilər Qarabağda soyqırımı törətdilər. Daşnaklar Qarabağın qəzalarında kəndləri və şəhərləri dağıtdılar, yandırdılar. Minlərlə azərbaycanlı öz doğma yurdlarından qovdular.

1919-cu ildə Xosrov bəy Sultanovun rəhbərliyi ilə Qarabağ general-qubernatorluğu yaradıldı. Bu, Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarını əhatə edirdi. Yuxarı Qarabağda ermənilərin silahlı hücumları Xosrov bəy Sultanovun gördüyü tədbirlər nəticəsində dəfələrlə dəf edildi.

Xosrov bəy Sultanov

Gəncə (Yelizavetpol) quberniyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin inzibati-ərazi bölgüsündə mühüm yer tuturdu. Bu quberniya yeni əlavə edilmiş ərazilər hesabına xeyli genişləndirilmişdi. Bakı və Zaqatala quberniyalarının ərazisi istisna olmaqla, qalan ərazilər Gəncə ətrafında birləşmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti erməni separatizmi və azərbaycanlılara qarşı soyqırımı şəraitində ölkəni daha səmərəli idarə etməyə çalışırdı. Bunun üçün müvafiq vasitələrdən istifadə edirdi. 1918-ci il noyabrın 5-də Yelizavetpolda Qafqaz müsəlmanlarının hərbi qurultayı keçirildi. Azərbaycanlılardan ibarət hərbi hissələr yaradılması haqqında qərar çıxarıldı. Müsəlman süvari polku yaradıldı.

Azərbaycanın Qarabağ regionu tarixən Cənubi Qafqazda böyük strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də qonşu dövlətlər və müxtəlif dövlətlərin aləti olan ermənilər bu bölgəyə xüsusi maraq göstərirdilər.

Sultan bəy Sultanov

Bu vəziyyət Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinə, Qarabağın, Naxçıvanın və Zəngəzurun müharibə meydanına çevrilməsinə gətirib çıxardı. Qarabağda erməni separatizmi özünün tüğyan həddinə çatdı. Belə şəraitdə Azərbaycan hökuməti kompleks tədbirlər gördü. Burada məqsəd Qarabağ regionunda və Ermənistanla sərhəd bölgələrdə baş qaldıran erməni separatizmini yatırmaq idi.

Azərbaycan hökuməti Qarabağda olan hərbi qüvvələri möhkəmləndirdi. Dövlətin bütün səlahiyyətlərinin qorunmasına doğru istiqamətlənmiş daxili və xarici siyasət həyata keçirilməyə başlandı. Bütün bunların nəticəsi kimi 1918-1920-ci illərdə Qarabağda erməni separatizmi xeyli zəiflədildi. Orada Azərbaycanın suveren hüquqları bərpa edildi. Azərbaycan milli hökumətinin qətiyyətli fəaliyyəti nəticəsində ölkənin torpaq bütövlüyü qorunub saxlanıldı.

Azərbaycanda ordu quruculuğu

1918-ci ildə türk-müsəlman xalqına məxsus torpaqlarda "Ararat" adlı erməni dövləti yaradıldı. Erməni millətçiləri bundan şirniklənərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı Qarabağla bağlı əsassız ərazi iddiaları irəli sürdülər. Zəngəzurdan Qarabağa girmək istəyən Andranikin silahlı dəstəsinə Sultan bəy Sultanov ağır zərbə vurdu. Lakin daşnak qüvvələri müxtəlif yollarla Qarabağa soxuldular.

Xalqımızın və milli dövlətçiliyimizin tarixində özünəməxsus yer tutan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mürəkkəb bir dövrdə meydana gəldi. O, çox çətin şəraitdə fəaliyyət göstərdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaşadığı 23 ay müddətində gənc dövlət böyük işlər gördü. Ölkənin ərazi bütövlüyünü qoruyub saxladı.

Erməni millətçiləri AXC yarandıqdan sonra Zəngəzur və Qarabağı ələ keçirməyə çalışırdı. Ancaq Azərbaycan hökumətinin barışmaz mövqeyi onların planlarını pozdu.

Şuşanın erməni separatçıları tərəfindən zəbt edilmiş qala hissəsi çətin bir mübarizədən sonra təmizləndi. Azərbaycan hökuməti özünün ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün Yuxarı Qarabağda erməni separatizminin qarşısını aldı.

Bu dövrdə hərbi generallar Səməd bəy Mehmandarov, Həbib bəy Səlimov xüsusi xidmətlər göstərdilər.

Əliəğa Şıxlinski

Səməd bəy Mehmandarov

Həbib bəy Səlimov

1920-ci il mayın 1-də 11-ci Qırmızı Ordu hissələri Gəncəyə daxil oldu. Lakin Gəncə quberniyasında sovet hakimiyyəti güclü müqavimət hərəkəti ilə üzləşdi. Gəncədə, Qarabağda və digər bölgələrdə sovet bolşevik işğalına qarşı üsyanlar baş verdi. 11-ci ordu hissələri bu üsyanları amansızlıqla yatırdı. Sovet hakimiyyəti bərpa olundu. Gəncə quberniyası ləğv edildi. Bolşeviklər Qarabağda yuva salmış erməni quldur dəstələrinin bilavasitə köməyi ilə Qarabağ general-qubernatorluğunu ləğv etdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920-ci illər)

Şərti işarələr:

● Paytaxt şəhərləri	--- Dövlət sərhədi	--- Qəzaların sərhədləri
● Qəza mərkəzi	▨ Mübahisəli ərazilər	--- Azərbaycan quberniyasının sərhədləri

Öz vətəninə və xalqını böyük məhəbbətlə sevən X.Sultanov vətənpərvərlik hisslərindən çıxış edərək istefa verdi. Sultan bəy Sultanovun başılıq etdiyi müqavimət hərəkatı və Nuru Paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam ordusu Şuşanı 11-ci ordunun silahlı dəstələrindən təmizləyə bildi. Lakin Yuxarı Qarabağa gətirilmiş ordu hissələri iyunun 15-də Şuşada da Sovet hökumətini bərqərar etdi.

Bolşeviklər 1920-ci il aprelin 28-də Bakıda Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yarandığını elan etdilər. Şuşa, Xankəndi və Qarabağın digər şəhər və kəndləri rus qoşunlarının, erməni quldur dəstələrinin nəzarəti altına keçdi. Azərbaycanı “müstəqil” Sovet Sosialist Respublikası elan etsələr də, əslində Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini itirmiş oldu.

Çarizmin yerində yaranmış Sovet Rusiyası Qarabağda başlanmış azərbaycansızlaşdırma siyasətini davam etdirdi. 1920-1921-ci illərdə Ermənistandan Azərbaycana 850 erməni ailəsi köçürüldü. Bunlardan 765 ailə Yuxarı Qarabağda yerləşdirildi. Onların məskunlaşdırılması və yaşaması üçün hər cür şərait yaradıldı.

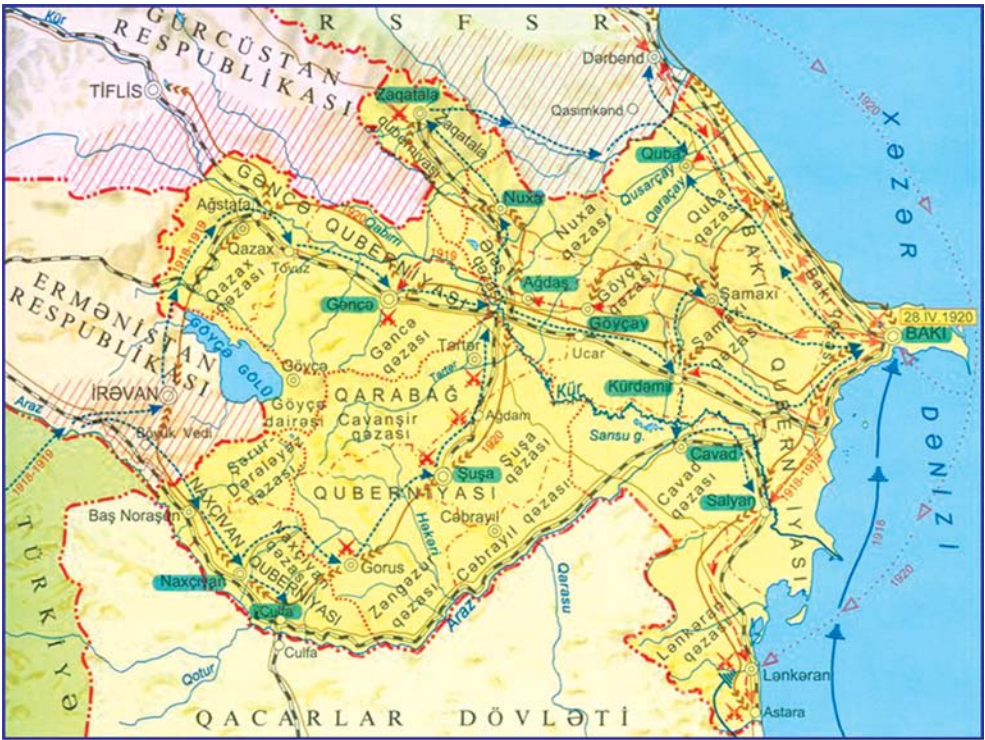
Qırmızı Ordu hissələrinin işğal niyyəti, kütləvi qarətləri, əhalinin milli adət-ənənəsinə, dininə qarşı təhqiramiz tədbirlər Qarabağda xalq üsyanına səbəb oldu. Lakin erməni-rus birləşmiş ordusu 1920-ci il iyunun 15-də Qarabağda xalq üsyanını yatırdı.

Sovet Rusiyası Qarabağ regionunun dağlıq hissəsini inzibati ərazi vahidinə çevirdi. Azərbaycan SSR-in tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) yaratdı. 1923-cü il 7 iyulda Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi DQMV-nin yaradılması haqqında dekret verdi. Dekretə Vilayətin mərkəzi Xankəndi göstərildi.

DQMV-nin yaradılması Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qəsd idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu barədə fikri olduqca maraqlıdır: “... xəritələrdə bütün adlar əzəli adları ilə göstərilib. Stepanakert adlı şəhər yoxdur. Orada Xankəndi var. “Stepanakert” sözü bolşevik Stepan Şaumyanın adından götürülüb. O adamın ki, Azərbaycan xalqının, günahsız adamların qanını axıtmışdır, azərbaycanlılara qarşı soyqırımını törətmişdir.”

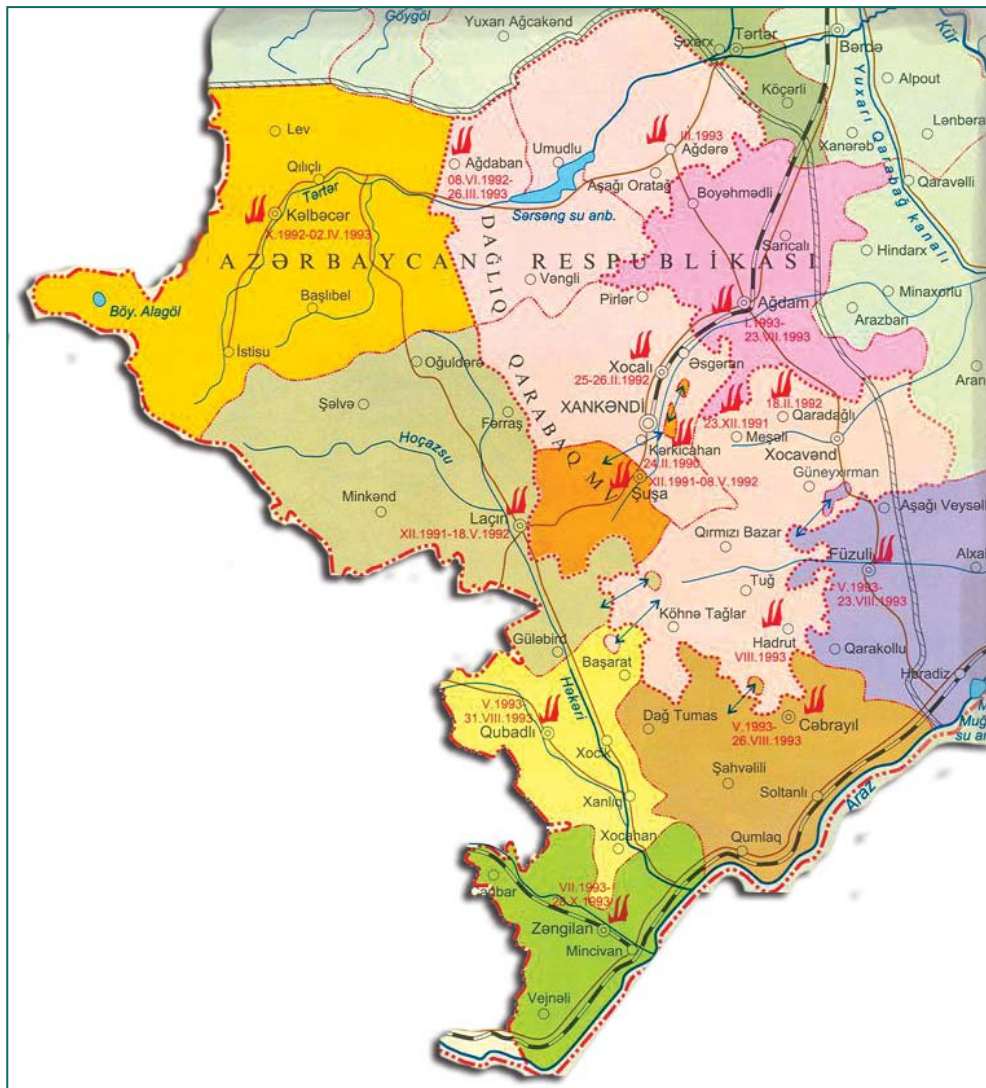
Sovet Rusiyasının köməyi ilə DQMV-nin yaradılması Dağlıq Qarabağın gələcəkdə Ermənistana verilə biləcəyi “uzaqgörənliyi” idi. Həmçinin bu, Rusiya imperiyasının “parçala və hökmranlıq et” siyasətinə xidmət edirdi.

Azərbaycana qarşı xarici-hərbi müdaxilə. Azərbaycan SSR-nin yaradılması

1918-1919	Qırmızı ordunun hücumu	1920	XI Qırmızı ordu hissələrinin hücumu (27-28 aprel 1920-ci il)
1918	İngilis qoşunlarının hücumu		Türk qoşunları tərəfindən azad olunmuş şəhərlər
1918-1919	Türk qoşunlarının hücumu	28.IV.1920	Azərbaycan Sovet Sosialist respublikasının yaradılması
1920	Rusiyanın Volqa-Xəzər donanması gəmilərinin hərəkəti		Sovet iğalına qarşı müqavimət hərəkəti
			Mübahisəli ərazilər

Yuxarı Qarabağ

Qarabağ Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynayan regionlardan biridir. Zəngin mədəniyyətə malik olan Şuşa mühüm təhsil mərkəzi və ziyalılar şəhəri olmuşdur. Qarabağ regionu dünya mədəniyyəti tarixinə ensiklopedik biliyə malik şəxsiyyətlər vermişdir. Yüksək istedadla malik olan, müsəlman aləmində operanın banisi Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi dahi bəstəkar bu dövrdə yaşayıb yaratmışdır. Şuşa mühiti Azərbaycan mədəniyyətinə Zülfüqar bəy Hacıbəyli, Zakir Bağirov, Fikrət Əmirov, Soltan Hacıbəyli, Süleyman Ələsgərov və Əfrasiyab Bərdəlbəyli kimi böyük bəstəkarlar bəxş etmişdir.

*Azərbaycanın dahi bəstəkarı
Üzeyir bəy Hacıbəyli*

Üzeyir Hacıbəyli "Leyli Məcnun", "Koroğlu" operalarının, "Arşın mal alan", "O olmasın, bu olsun" kimi musiqili komediyaların və Azərbaycan Dövlət Himninin musiqisinin müəllifidir.

Cabbar Qaryağdıoğlu, Məcid Behbudov, Seyid Şuşinski, Bülbül, Xan Şuşinski, Firudin Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov və Qurban Pirimov kimi görkəmli mədəniyyət xadimləri Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafında xüsusi rol oynamışlar.

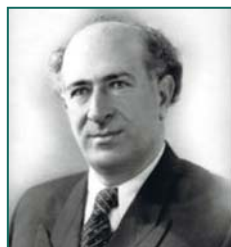
Cabbar Qaryağdıoğlu

Məcid Behbudov

Seyid Şuşinski

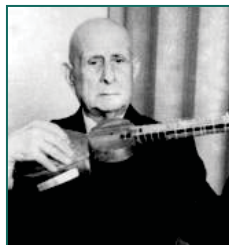
Bülbül

Xan Şuşinski

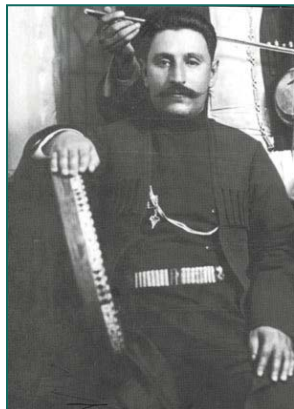

Zülfü Adıgözəlov

Qurban Pirimov

Qarabağın məşhur sənətkarları

Məşədi Məmməd

Tarzən Sadıqcan

Məşədi Cəmil

Fikrət Əmirov

Əfrasiyab Bədəlbəyli

Zakir Bağirov

Soltan Hacıbəyli

Süleyman Ələsgərov

Zülfüqar Hacıbəyli

İkinci dünya müharibəsi bir sıra dünya xalqları kimi Azərbaycan xalqının da tarixində çox ağırlı izlər qoymuşdur. 1941-1945-ci illərdə bütün Azərbaycan xalqı, həmçinin Qarabağ əhalisi faşizmə qarşı mübarizədə iştirak etmişdir. Qarabağdan 200 min nəfər cəbhəyə getmiş, onların çoxu döyüşlərdə həlak olmuşdur. Qarabağda anadan olmuş minlərlə əsgər və zabıt müxtəlif orden və medallarla təltif edilmişdir.

Faşizm üzərində qələbənin əldə edilməsində ön cəbhədə olduğu kimi arxa cəbhədə də Qarabağ əhalisinin xidmətləri olmuşdur. Ümumiyyətlə, 1941-1945-ci illərdə Qarabağ regionunda xalq təsərrüfatının bütün sahələri və sosial-ictimai həyat hərbin tələblərinə uyğun qurulmuşdur. Qarabağ əhalisi ön və arxa cəbhənin strateji məhsullarla təmin olunmasında öz köməyini göstərmişdir.

Faşizmə qarşı mübarizədə mərdlik və şücaət göstərərək, qələbəyə böyük töhfə vermiş qarabağlı əsgər və zabıtlər olmuşdur. Bunlardan N.Kərimovun, Hüseyn Aslanovun, D.Nəcəfovun, S.Qəniyevin, B.Mehdiyevin, M.Əbilovun, A.Qazızadənin, H.Hüseynovun, A.Vəzirovun, A.Abdullayevin, T.Əliyərbəyovun, Y.Abdullayevin, Q.Zeynalovun, A.Abbasovun, M.Mahmudovun, Y.Quliyevin, Ə.Hacıyevin, Ş.Nuriyevin, M.Abbasovun və digərlərinin adlarını fəxrlə çəkmək olar. Onların döyüş rəşadəti, vətənpərvərliyi xalqımız üçün örnək olmuşdur.

Təəssüflər olsun ki, Ermənistan Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddialarını müharibə dövründə də davam etdirdi. DQMV-nin Ermənistan SSR-ə verilməsi haqqında əsassız iddialar yenidən irəli sürüldü. Ermənilərin torpaq iddiaları minlərlə azərbaycanlı ailəsinin 1948-1953-cü illərdə öz ata-baba yurdları Qərbi Azərbaycandan (indiki Ermənistan) deportasiya edilməsi ilə nəticələndi. Müharibədən yeni çıxmış əhalinin deportasiya edilməsi də ağır zülmərdən biri oldu. Eyni zamanda, DQMV-nin erməni rəhbərliyi tərəfindən yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı siyasi kompaniyalar təşkil edilirdi. Azərbaycanlılar hər addımda sıxışdırılır, hüquqları tapdalanır, ermənilərə isə hər cür şərait yaradılırdı.

Keçən yüzilliyin 50-ci illərinin əvvəllərindən etibarən DQMV-nin dövlət idarə orqanlarında, təsərrüfat, mədəni-maarif ocaqlarında çalışanların böyük əksəriyyəti ermənilər idi.

Erməni ideoloqları Azərbaycan SSR-in tərkibində yaşamağın siyasi, sosial-iqtisadi cəhətdən problem olması iddiası ilə çıxış edirdilər. Halbuki, DQMV-də 20-ci yüzilliyin 50-70-ci illərində sənaye, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət inkişaf etmişdi. Əhalinin maddi rifahı xeyli yaxşılaşmışdı. Bu dövrdə elm, təhsil, ədəbiyyat, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələri xeyli yenilənmişdi. 1950-1970-ci illər də DQMV-də yeni tipli məktəblər, kitabxanalar, klublar və s. mədəni yeniliklər baş vermişdir.

1940-1960-cı illərdə yeddiillik, səkkizillik və orta icbari təhsilə keçid baş vermiş, ali təhsilin şəbəkəsi genişləndirilmişdi. Bu zaman erməni, rus millətindən olan müxtəlif ixtisaslı kadrların sayı xeyli artdı. Bunun əksinə olaraq, DQMV ərazisində yaşayan azərbaycanlıların sıxışdırılıb çıxarılması halları baş verdi. Vilayətdə ermənilərin sayının artmasına və onların daha firavan yaşamasına şərait yaradılırdı.

Moskvanın bilavasitə təhriki ilə 20-ci yüzilliyin 60-cı illərində də Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları davam etdirildi. Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlılara qarşı hər cür zorakılıq halları artdı. Onlarla azərbaycanlı Ermənistanın etnik təmizləmə siyasətinin və terrorunun qurbanı oldu.

Sovetlər dövründə ermənilər Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunun Ermənistana birləşdirilməsi üçün gizli işlər aparırdılar. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın Birinci Katibi seçildikdən sonra erməni separatçılarının mənfur niyyətlərinin qarşısı alındı. DQMV-nin iqtisadi inkişafı və əhalisinin sosial şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirildi. Onlara bəhanə yeri qoyulmadı.

Maraqlıdır ki, 1978-ci ildə Ağdərədə ermənilər Azərbaycanın bu ərazisinə köçürülüb gəlmələrinin 150 illiyi şərəfinə abidə ucaltmışdılar. Lakin ermənilər bu ərazilərə gəlmə olduqlarını gizlətmək, özlərini Qarabağın “yerli əhalisi” kimi qələmə vermək üçün həmin abidəni dağtdılar.

Türkmənçay müqaviləsindən sonra İrandan köçürülmüş erməni əhalisinin məskunlaşdırılmasının 150 illiyi şərəfinə 1978-ci ildə qoyduqları "Marağa-150" abidəsini erməni separatçıları iz itirmək üçün dağıtdılar.

SSRİ-də 1985-ci ildə ermənipərəst M.S.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi ilə erməni separatçıları yenidən fəallaşdılar.

SSRİ rəhbərliyinin xeyir-duası ilə milli ədavətin qızışdırılması başlandı. Müxtəlif yollarla DQMV-də ictimai vəziyyəti gərginləşdirdilər. Daxili separatizm başlandı və Azərbaycanın Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ regionu Ermənistanın dövlət separatizmi meydanına çevrildi.

1987-ci ildən erməni millətçilərinin təhriki ilə DQMV-də ermənilərin mitinq, nümayiş və küçə yürüşləri başladı. Bütün bunlar regionun siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında böhranlı vəziyyət yaratdı.

1988-ci il iyun ayının 12-də DQMV Xalq Deputatları Soveti Muxtar Vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxarılıb Ermənistan SSR-ə

Üzeyir Hacıbəyovun , Xurşidbanu Natavanın və Bülbülün erməni vandalları tərəfindən güllələnmiş büstləri

Mədəni irsimizin erməni vandalları tərəfindən dağıdılması. Sarı Aşığın qəbri

verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi yenidən başladı.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti 1989-cu il yanvarın 12-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində xüsusi idarəçilik komitəsinə dair qərar qəbul etdi. Bu idarəçilik forması Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasının əsasını qoydu. Lakin demokratik qüvvələrin təzyiqi ilə 1989-cu ildə Xüsusi İdarə Komitəsi ləğv edildi.

1989-cu il dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu, Ermənistan SSR tərəfindən Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünə qarşı açıq hüquqi müdaxilə aktı idi.

Azərbaycan SSR (1930-1991-ci illər)

20-ci yüzilliyin sonlarında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionuna Ermənistanın hərbi təcavüzü

1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan SSR Ali Soveti dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanat qəbul etdi. Oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı qəbul olundu. Bu zaman Yuxarı (Dağlıq) Qarabağın erməni separatçıları yaranmış vəziyyətdən sui-istifadə etdilər. Sentyabr ayının 2-də Yuxarı Qarabağda qeyri-qanuni bir qurumun - "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nın yarandığını elan etdilər. Buna cavab olaraq noyabrda Azərbaycan DQMV statusunu ləğv etdi.

1991-ci ilin sonlarında Ermənistanın dövlət separatizmi başlandı. Ermənistan hərbi qüvvələri Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz etdilər. Onlar Respublikamızın ərazisinə daxil oldular. Azərbaycanlılar yaşayan kənd və qəsəbələr Ermənistan hərbiçiləri tərəfindən atəşə tutuldu, evlər yandırıldı, dinc əhali - qoca, qadın və uşaqlar qətlə yetirildi.

1992-ci ildə isə Ermənistan silahlı qüvvələri Yuxarı (Dağlıq) Qarabağda irimiqyaslı hərbi əməliyyatlara başladı. Ermənistanın hərbiçiləri tərəfindən tarixdə misli görünməmiş vəhşiliklər törədildi. Yaxşı silahlandırılmış Ermənistan hərbi hissələri Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlıların yaşadığı məntəqələri zəbt etdi. Quldurlar Kərkicahan, Malıbəyli, Quşçular və Qaradağlı kəndlərini viran etdilər.

1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan hərbi qüvvələri Rusiya Federasiyasının Xankəndidə yerləşən silahlı qüvvələrinin 366-cı alayının köməyi ilə Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdi. Onlar mülki əhaliyə qarşı xüsusi qəddarlıqla soyqırımı həyata keçirdilər. Bu soyqırımı zamanı 613 dinc sakin qətlə yetirildi, 487 nəfər yaralandı, 1275 nəfər isə əsir götürüldü. 150 nəfər itkin düşdü.

Ermənistan tərəfindən xalqımıza qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımı

Xocalıda Ermənistan hərbciləri tərəfindən 63 nəfər uşaq, 106 nəfər qadın, 70 nəfər qoca öldürülmüşdür. 8 ailə tamamilə məhv edilmişdir. 56 nəfər insan qəddarlıqla öldürülmüşdür. 27 ailənin yalnız bir üzvü qalmışdır, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərdən birini, 230 ailə öz başçısını itirmişdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının 10-cu ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətində demişdir: ***“Bu amansız və qəddar soyqırımı aktı, insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu”.***

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin öz doğma evlərindən didərgin düşən məcburi köçkün ailələrinə baş çəkməsi

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev ön cəbhədə əsgərlər ilə görüşdə

Xocalı soyqırımının 27-ci ildönümü ilə əlaqədar Bakıda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva və ailə üzvlərinin də iştirak etdiyi ümumxalq yürüşü.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ucaldılmış abidəni ziyarət edərkən

Dağlıq Qarabağın və ətraf 7 rayonun Ermənistanın hərbi qüvvələri tərəfindən işğalı

1992-1993-cü illərdə Ermənistan hərbi qüvvələri Azərbaycan Respublikasının Yuxarı (Dağlıq) Qarabağ ərazisini və 7 rayonunu – Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilanı, ümumilikdə Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20%-ni işğal etdi.

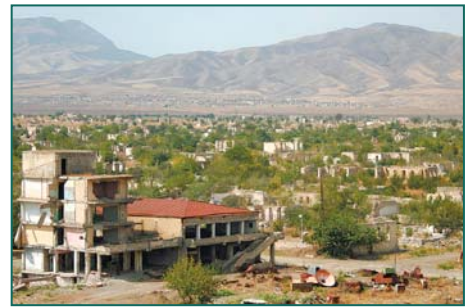
Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ ərazisindəki aşağıdakı yaşayış məntəqələri işğal olundu:

<i>Xankəndi</i>	<i>-26.12.1991-ci il</i>
<i>Əsgəran</i>	<i>- 19.10.1991-ci il</i>
<i>Xocavənd</i>	<i>- 19.11.1991-ci il</i>
<i>Xocalı</i>	<i>- 26.02.1992-ci il</i>
<i>Şuşa</i>	<i>- 08.05.1992-ci il</i>
<i>Xocavənd</i>	<i>- 02.10.1992-ci il</i>
<i>Ağdərə</i>	<i>- 07.07.1993-ci il</i>

Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Qarabağ regionunun 7 rayonu işğal edildi:

<i>Laçın</i>	<i>-18. 05. 1992-ci il</i>
<i>Kəlbəcər</i>	<i>-02.04. 1993-cü il</i>
<i>Ağdam</i>	<i>-23. 07. 1993-cü il</i>
<i>Füzuli</i>	<i>-23. 08. 1993-cü il</i>
<i>Cəbrayıl</i>	<i>-23. 08. 1993-cü il</i>
<i>Qubadlı</i>	<i>-31.08. 1993-cü il</i>
<i>Zəngilan</i>	<i>-29. 10. 1993-cü il</i>

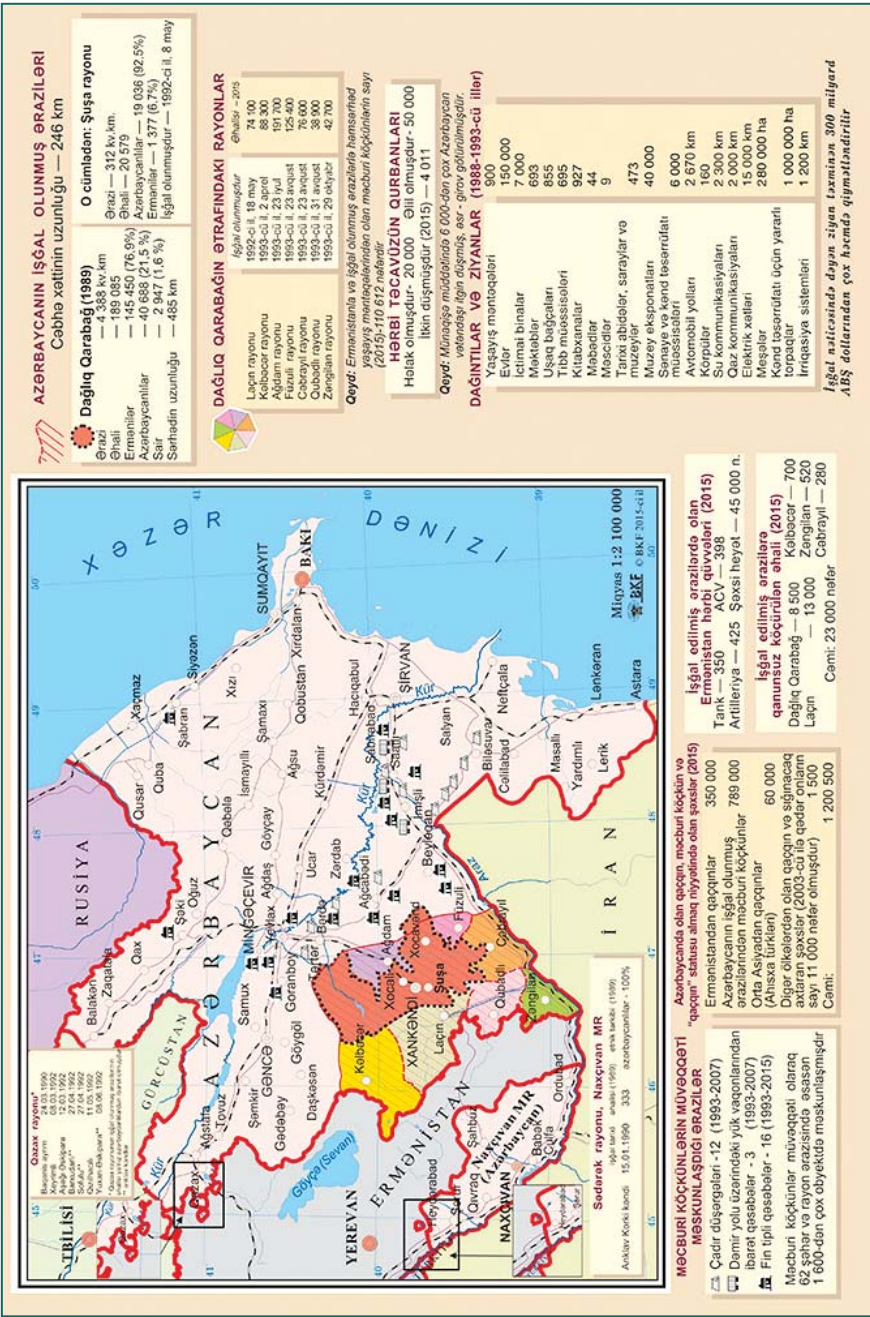
Ermənistan dövlətinin Azərbaycan Respublikasına təcavüzü nəticəsində 25 mindən artıq Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuşdur. Bunların içərisində çoxlu sayda qadınlar, uşaqlar, qocalar vardı. Bir milyondan artıq insan qaçqın və məcburi köçkünə çevrilmişdir.

Qarabağda Ermənistan hərbcilərinin törətdiyi vandalizm

Azərbaycan mədəniyyətinin nadir inciləri məhv edildi. Ermənistan işğalçıları Qarabağ ərazisində vandalizm törətdilər. Qədim tarixin yadigarı olan məşhur Xocalı kurqanlarını yer üzündən sildilər. İşğal etdikləri şəhərlərdə muzeyləri dağıtdılar. Külli miqdarda muzey eksponatlarını Ermənistanı apardılar. Onları xarici ölkələrdə öz adlarına çıxıb satdılar.

Ermənistan Respublikasının hərbi təcavüzünün nəticələri

Qarabağ müharibəsinin ilk günlərindən Azərbaycan oğulları doğma Vətəni qorumaq üçün müdafiəyə qalxdılar. Vətən uğrunda canından keçən igidlər dövlət başçısı tərəfindən yüksək mükafatlara layiq görüldü. Onların adları əbədiləşdirildi.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında Vətən qarşısındakı borclarını şərəflə yerinə yetirən Azərbaycan oğulları təltif edildi.

Xocalının müdafiəsində fərqlənmiş şəxslərə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 25 fevral 1997-ci il fərmanı ilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Əlif Hacıyev, Tofiq Hüseynov, İnqilab İsmayılov, Mövsüm Məmmədov, Ələsgər Novruzov, Füzuli Rüstəmov, Araz Səlimov Xocalı soyqırımı zamanı erməni təcavüzkarlarına qarşı döyüşdə göstərdikləri şücaət və mərdliyə görə **Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı** adına layiq görülmüşlər.

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunmasında, torpaqlarımızın erməni təcavüzündən müdafiəsində, Xocalı soyqırımı zamanı dinc əhəlinin xilas edilməsində fərqləndiklərinə görə Bəxtiyar Aslanov, Firdovsi Vəliyev, Taleh Quliyev, İbrahim Əzizov, Fəridun Əliyev, Xəzani Əsgərov, Elman Məmmədov, Elbrus Məmmədov, Sərvər Rəcəbov, Xəqani Səlimov, Elxan Səfiyev, Əliyər Usubov, Rövşən Həsənov, Mürşüd Hüseynov "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə təltif edilmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikamızın müstəqilliyi və tərəqqisi naminə müstəsna xidmətləri olan xalqımızın qəhrəman oğullarını ali dövlət mükafatlarına layiq görmüşdür. Bu, ölkədə böyük ruh yüksəkliyi yaratmış, işğal olunmuş torpaqlara tezliklə qayıdacağımıza inamı artırmışdır.

Qarabağ müharibəsi hələ bitməmişdir. Qarabağ torpaqlarının azadlığı uğrunda öz həyatından keçərək igidlik göstərən Mübariz İbrahimov bütün qəhrəmanlarımız kimi gəncliyimizə böyük örnəkdir. O, onlarla erməni hərbiçisini məhv edərək şəhidlik zirvəsinə yüksəlmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Mübariz İbrahimova “Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı” adı verilmişdir.

*Mübariz Ağakərim oğlu İbrahimov
1988-2010*

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münafişəsinin beynəlxalq problemə çevrilməsi

1991-1993-cü ilin birinci yarısında Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində başlıca istiqamətlər düzgün müəyyənləşdirilmədi. Yeridilən siyasi xətt özünü doğrultmadı. Yeni qurulmaqda olan dövlətin imicinə ağır zərbə vuruldu. Yalnız 1993-cü ilin ortalarından etibarən vəziyyət yaxşılaşmağa doğru dəyişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlməsindən sonra ölkədə xarici siyasət müsbət məcraya düşdü. Buraxılmış səhvlərin nəticələri tədricən və ardıcıl şəkildə aradan qaldırılmağa başlandı.

Xatırlamaq lazımdır ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münafişəsinin həlli üçün 1992-ci ildə ATƏT-in (Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı) Minsk qrupu yaradılmışdı. Ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biri olan BMT Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münafişəsinin həlli istiqamətində bir sıra addımlar atmışdı. BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən dörd qətnamə qəbul edilmişdi.

Belə ki, Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunun işğalından sonra BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası 30 aprel 1993-cü il tarixində özünün 822 sayılı, Ağdam rayonunun işğalından sonra 29 iyul 1993-cü il tarixində 853 sayılı, Cəbrayıl, Füzuli və Qubadlı rayonlarının işğalından sonra 14 oktyabr 1993-cü il tarixində 874 sayılı, Zəngilan rayonunun işğalından sonra isə 12 noyabr 1993-cü il tarixində 884 sayılı qətnamələrini qəbul etdi.

Qətnamələrin hər birində Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü, suverenliyi, sərhədlərinin toxunulmazlığı və ərazilərin zor gücünə zəbt edilməsinin yolverilməzliyi təsdiq olunurdu. Erməni hərbi birləşmələrinin işğal etdikləri ərazilərdən qeyd-şərtsiz çıxmaları birmənalı şəkildə tələb edilirdi. Lakin bu qərarların heç biri yerinə yetirilmədi.

Ulu öndərimiz Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq prinsiplər çərçivəsində həllinə üstünlük verdi. Bundan sonra ATƏT-in 1994-cü il Budapeşt, 1996-cı il Lissabon, 1999-cu il İstanbul sammitləri keçirildi. Lakin Ermənistan hökumətinin bir qayda olaraq qeyri-konstruktiv mövqe tutması münaqişənin həllinə imkan ver-mədi.

ATƏT-in Budapeşt sammiti (4-6 dekabr 1994-cü il)

ATƏT-in Lissabon sammiti (2-4 dekabr 1996-cı il)

ATƏT-in İstanbul sammiti (18-19 noyabr 1999-cu il)

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində yeni mərhələnin başlanması

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyev cəbhə bölgəsində

Azərbaycan Respublikasında 1993-cü ilin may-iyun aylarında siyasi, ictimai, hərbi vəziyyət dövlət böhranı həddinə çatmışdı. Ölkə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Belə bir vəziyyətdə Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqın təkidli tələbi ilə Naxçıvandan Bakıya gəldi. İyunun 15-də Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. İyunun 24-dən Azərbaycan Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı. 1993-cü il oktyabrın 3-də isə Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi.

1993-cü ilin sonlarında Heydər Əliyevin göstərişi ilə Azərbaycanın hərbi rəhbərliyində bir sıra vacib tədbirlər həyata keçirildi. Mərkəzləşmiş komandanlıq və idarəetmə sistemi təkmilləşdirildi. Təlim mərkəzləri və poliqonlarda döyüş hazırlığının səviyyəsi yüksəldildi. MDB ölkələrindən azərbaycanlı zabitlərin Azərbaycan Respublikasının Milli Orduya cəlb olunması prosesi intensivləşdirildi. Həmçinin, Milli Orduya könüllülərin geniş şəkildə cəlb olunmasına başlandı.

1993-cü ilin oktyabrından 1994-cü ilin mayına qədər Silahlı Qüvvələrə 4 çağırış həyata keçirildi. Xaricdən silah və texnika alındı. Bir sıra xarici dövlətlərlə hərbi əməkdaşlıq genişləndirildi. Bütün bunlar Milli Ordunun döyüş qabiliyyətini xeyli yüksəltdi.

Azərbaycan ordusunun 1993-cü il dekabr-1994-cü il fevral hücumu Qarabağ müharibəsi prosesində mühüm hadisə oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin hərbi-siyasi rəhbərliyi altında bu hücum əməliyyatı ilə düşməyə qarşı qətiyyət nümayiş etdirildi. Ordumuzun hücum əməliyyatı keçirmək qabiliyyəti və döyüş əzmi özünü bütün gücü ilə göstərdi. Orduda döyüş əhval-ruhiyyəsi bərpa edildi. İşğal edilmiş ərazilərin bir hissəsi azad olundu.

1994-cü ilin may ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" çərçivə sənədi imzalandı. 1994-cü il mayın 12-də Ermənistan ilə Azərbaycan Respublikası arasında atəşkəs barədə razılaşma əldə olundu. Müvəqqəti atəşkəs elan olundu və həmin gündən qüvvəyə mindi.

1994-cü il 12 may NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" sammiti

Milli Ordumuzun Aprel qələbəsi müasir tariximizin şərəfli səhifələrindən biridir. 2016-cı il aprel ayının ilk dörd günü ərzində Milli Ordumuz düşmənin yaratdığı “keçilməz müdafiə istehkamları” mifini alt-üst etdi.

Aprel döyüşlərinə qədər qoşunların təmas xəttində hər gün atışmalar müşahidə olunurdu. İlk dəfə idi ki, ən irihəcmli hücum baş verirdi. Aprelin 1-də bütün cəbhə boyu mövqelərimiz Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən iriçaplı silahlardan atəşə tutuldu.

Bu dəfə Ermənistan ordusundan dəfələrlə güclü olan Azərbaycan ordusu düşməyə aman vermədi. Qısa müddətdə həlledici addımlar atdı.

Azərbaycan silahlı qüvvələri tərəfindən həyata keçirilən sürətli əks-həmlə başlandı. Ermənistan hərbi qüvvələrinin möhkəmləndirdiyi birinci müdafiə xətti yarıldı. Bir sıra strateji əhəmiyyətli mövqelər ələ keçirildi. “Lələ təpə” adlanan yüksəklik və bir sıra yaşayış məntəqələri azad olundu.

Vətən, torpaq uğrunda Azərbaycan əsgərlərinin göstərdiyi fədakarlıq dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Aprel döyüşlərində igidliyinə görə Şükür Həmidov, Samid İmanov və Murad Mirzəyevə, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Aprel döyüşləri Ermənistan işğalçılarına psixoloji cəhətdən ağır zərbə vurdu. Sadə ermənilər gördülər ki, Azərbaycan Ordusu çox qısa zamanda işğal altında olan doğma torpaqlarını azad edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev cəbhə bölgəsində

Апрел döyüşlərinin zəfər yürüşü

Ali baş komandan Prezident İlham Əliyev Aprel döyüşləri haqqında demişdir: *“Əks-hücum əməliyyatı nəticəsində ordumuz düşməyə güclü sarsıdıcı zərbə vurub və minlərlə hektar torpaq işğaldan azad edilib. Aprel döyüşləri həm bizim parlaq qələbəmizdir, həm də bir daha Azərbaycan dövlətinin gücünü göstərdi”*.

Bütün beynəlxalq təşkilatlar, hətta illərdən bəri münaqişəni seyr edən ATƏT-in Minsk qrupu xəbərdarlıq almış oldu. Aprel qələbəsi bir çox dövlətlərə öz xarici siyasətlərinə yenidən baxmağa məcbur etdi. AŞPA-nın sədri Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini bir daha bəyan etdi. Bir sıra respublikaların dövlət başçılarından bəyanatı Ermənistan dövlətini qınaq obyektinə çevirdi.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: *“Mən, əlbəttə, istəyirəm ki, biz bunu qan tökülmədən edək. Ancaq biz istənilən variantda hazır olmalıyıq və hazırıq. Bu gün nəinki güclü iqtisadiyyatımız, güclü ordumuz var. Ordu potensialı da, insan potensialı da, vətənpərvərlik hissləri də çox güclüdür”*.

Aprel döyüşləri Azərbaycan Ordusunun gücünü bir daha göstərdi, xalqımızda Ordumuza olan inamı daha da artırdı.

Milli Ordumuzun aprel döyüşlərindəki böyük qələbəsi bir daha göstərdi ki, Azərbaycan dövləti bu münaqişəni hərbi yolla həll etmək

Lələtəpə yüksəkliyi

iqtidarına malikdir. Aprel döyüşləri bir daha təkrar olunarsa, Ermənistanın bütün işğal planlarının alt-üst olacağı şübhəsizdir.

Azərbaycan ordusunun aprel qələbəsinin gətirdiyi ruh yüksəkliyini nəzərə alaraq Prezident İlham Əliyev “Aprel döyüşləri Azərbaycan Respublikasının hərbi tarixinə salınmalıdır” deyərək bu qələbəni yüksək qiymətləndirmişdir.

Aprel döyüşləri Silahlı Qüvvələrimizin ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa etməyə qadir olduğunu göstərdi. Bu qələbə hamı kimi məktəbli-gənclərimizdə də böyük qürur hissi yaradıldı. Şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinin artmasına, dövlətimizə və dövlətimizin qüdrətinə inamı artırdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı genişmiqyaslı fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev görüş və çıxışlarında dəfələrlə qeyd etmişdir ki, “Azərbaycanın ən ağır problemi Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir”. Dövlətimizin başçısının bəyanatlarında Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın əzəli torpağı olması birmənalı şəkildə beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır. Azərbaycan Prezidenti qətiyyətlə bildirir ki, “Azərbaycan heç vaxt torpağında ikinci erməni dövlətinin yaranmasına yol verməyəcəkdir. Azərbaycan bütün imkanlarını səfərbər edib, diplomatik, siyasi, iqtisadi, hərbi imkanlardan istifadə edib öz doğma torpaqlarını azad edəcəkdir”.

Prezident İlham Əliyevin böyük qətiyyətlə apardığı xarici siyasət Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına tam cavab verir. Respublikanın beynəlxalq aləmdə daha geniş miqyasda tanınmasına xidmət edir. Prezidentimiz deyir: “Hamı bilməlidir ki, sülh tərəfdarı olmağımıza baxmayaraq, müharibənin yenidən başlamamasını və bu məsələnin sülh yolu ilə həllini istəməyimizə baxmayaraq, bizim səbrimiz tükənməz deyildir. Azərbaycan öz doğma torpaqlarını nəyin bahasına olursa-olsun azad edəcəkdir”.

Son zamanlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev işğal olunmuş ərazilərimizin azad edilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Beynəlxalq səviyyədə aparılan danışıqlarla bərabər xilas-karlıq işləri də davam etdirilir. Hələ 1994-cü ildə işğaldan azad edilmiş Cocuq Mərcanlıda yaşayışın bərpa edilməsi böyük qayıdışın əsasını qoymuşdur.

Hazırda həmin ərazilərdə Azərbaycan bayrağı dalğalanır. Həmçinin bu, azad olunmuş torpaqların bərpası, eləcə də məcburi köçkünlərin yaxın zamanlarda doğma ocaqlarına qayıtması ilə bağlı Azərbaycan dövlət başçısının fikirlərini bir daha təsdiqləyir.

Cocuq Mərcanlıdan bir görünüş

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
Cocuq Mərcanlı qəsəbəsində sakinlərlə görüşü*

Prezident İlham Əliyev Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpası ilə bağlı tədbirlər haqqında sərəncam imzaladı. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin tam nəzarətinə keçmiş həmin ərazilərdə əsaslı yenidənqurma işlərinin başlanmasına şərait yarandı.

Sərəncam, ilk növbədə, işğal altındakı torpaqlarımızın azad olunması, bərpası və məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtması ilə bağlı oldu. Bu böyük yolun, böyük qayıdışın başlanğıcı demək idi. Cocuq Mərcanlı kəndinin bərpasından sonra insanların doğma torpaqlarına qayıdışı xalqımızda dövlətinə və rəhbərinə inam hissini daha da gücləndirdi. Bu, həmçinin işğal altındakı digər torpaqlarımızın da azad edilməsinə yönəlmiş mühüm bir addımdır.

Cocuq Mərcanlıda tikilən, Şuşadakı Yuxarı Gövhərağa məscidinin bənzəri olan məscid

Cocuq Mərcanlıdan bir görünüş

Cocuq Mərcanlıda ilk dərs günü.

Cocuq Mərcanlıda inşa edilən müasir məktəb

Qayıdış proqramı “Böyük sülh” sazişi imzalanandan sonra həyata keçirilməyə başlanacaq. Proqramın sülh sazişinə uyğun olaraq mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qarabağ tarixinə dair ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 kitab. B., 1997-2003.
2. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar. I-IV cildlər. B., 1996-1999.
3. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir. 68 kitab. B., 2008-2014.
4. Abdullayev Ə. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq tarixindən. B., 1995.
5. AXC və Qafqaz İslam ordusu. B., 2008.
6. Axundov A. Torpağın köksündə tarixin izləri. B., 1983
7. Aşurbəyli S. Bakı şəhərinin tarixi. B., 1998.
8. Arzumanlı V., Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. B., 1998.
9. Deportasiya. Soyqırımı. Qaçqınlıq. B., 1998.
10. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. B., 2001
11. Azərbaycan SSR-in inzibati-ərazi bölgüsü. B., 1979.
12. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. B., 1989.
13. Azərbaycan tarixi. B., 1993.
14. Azərbaycan tarixi. B., 1994.
15. Azərbaycan tarixi. B., 1996.
16. Azərbaycan tarixi, I c. 1998.
17. Azərbaycan tarixi, II c. 1998.
18. Azərbaycan tarixi, III c. 1999.
19. Azərbaycan 2003: İnkişaf strategiyası yeni mərhələdə. B., 2005.
20. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. B., 2001.
21. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ensiklopediyası I-II c. B., 2004-2005.
22. Balayev A.M. Azərbaycanda ictimai-iqtisadi, siyasi vəziyyət (1985-1995-ci illər). B., 2005.
23. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci il-lər). B., 1984.
24. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. B., 1989.

25. Boran Əziz. Xocalı soyqırımı: səbəbləri, həyata keçirilmə üsulları və nəticələri. B., 2008
26. Cəfərov H.F. Azərbaycan e.ə. IV minilliyin axırı - I minilliyin əvvəllərində. B., 2000.
27. Cəfərov Ə. Azərbaycanın ilk sakinləri. B., 2004.
28. Cəfərov Y. Qədim Azərbaycan: nə bilirik? B., 1983
29. Cəfərzadə Ə. Hər budaqdan bir yarpaq. B., 1983.
30. Çingizoğlu Ə. Şuşa şəhəri (1750-1850). B., 2009.
31. Dağlıq Qarabağ: Zəka qalib gələcək. Sənədlər və materiallar. B., 1999.
32. Dağlıq Qarabağ: Hadisələrin xronikası (1988-1994-cü illər). B., 2005.
33. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. B., 1998.
34. Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: təhlili xronika (1987-2011). B., 2012.
35. Əliyev İ. Dağlıq Qarabağ : tarix, faktlar, hadisələr. B., 1989.
36. Əliyev İlham. Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazıram. B., 2001.
37. Əliyev O.B., Abbasov N.O. Heydər Əliyev və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları– “Müqəddəs amal”. B.,–2015
38. Əliyev M.M. Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalının tarixşünaslığı. B., 2001.
39. Əliyev R.H. Azərbaycan VII-XIX əsrlərdə. B., 1980.
40. Əliyərli İ., Behbudov T. İstiqlal fədailəri - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili işlər nazirləri və silahdaşları (1918- 1920). B., 2013
41. Əzizov T. Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində. B., 1997.
42. Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri, (ön söz, tərcümə qeyd və şərhlərin müəllifi H.Məmmədovundur (Qaramanlı). B., 2000.
43. Göyüşov R.B. Qarabağın keçmişinə səyahət. B., 1993.
44. Hacıyev Q.Ə. Bərdə şəhərinin tarixi (b.e.ə. III b.e.ə. XVIII əsri). B., 2000.
45. Hacıyev Q.Ə. Bərdə şəhəri. Coğrafi, siyasi və mədəni tarixi. B., 2008.
46. Hacıyev Q.Ə. Qarabağın maddi və mənəvi mədəniyyəti (Azərbaycan, ingilis, fransız dillərində). B., 2010.
47. Hacıyev Q.Ə., Çingizoğlu Ə. Qarabağlı hərbiçilər: Çar və AXC ordusunun zabitləri. B., 2011.

48. Hacıyev Q.Ə., Nuriyev S.Ş. Vladimir Kazimirovun "Qarabağa sülh" arzusu və əsl niyyəti. B., 2011.
49. Hacıyev Q.Ə. Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağa erməni iddialarına qarşı mübarizəsi. B., 2014.
50. Hacıyev Q.Ə. Kürəkçay müqaviləsi və Qarabağın sonrakı tarixi taleyi (Konfrans materialı). B., 2006
51. Hacıyev Q.Ə. Qarabağ tarixi. Dərs vəsaiti, (bakalavr və magistrələr üçün). B., 2014.
52. Heydər Əliyev Fondunun nəşr etdirdiyi «Qarabağ həqiqətləri» bukletlər toplusu. B., 2009
53. Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT : Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. B., 1997.
54. Həsənov Ə. ATƏT və Azərbaycan: Helsinkidən Lissabona qədər. Lissabon Sammiti - 96. B., 1997.
55. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. (Dərslik). B., 2005.
56. Hüseynov M.M. Azıx. B., 1984.
57. Xocalı soyqırımının qurbanları. B., 1999.
58. Xəlilov X.D. Qarabağ: etnomədəni inkişaf tarixi. B., 2006.
59. İbayev V. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münəqişəsi insan hüquqları kontekstində. B., 2001.
60. Köçərli T.Q. Qarabağ: yalan və həqiqət. B., 1998.
61. Qasımlı.M.,Muradova B. Azərbaycan parlamentarizmi tarixi. 2 cildə, I cild. Bakı, 2018, 688 s.
62. Qasımlı.M.,Muradova B. Azərbaycan parlamentarizmi tarixi. 2 cildə, I cild. Bakı, 2018, 680 s.
63. Qarabağ: suallar və faktlar. B., 2005.
64. Qarabağ abidələri. B.,2009.
65. Qarabağ yaddaş. B., 2010.
66. Qarabağlı A. Qarabağ, onun qədim tayfaları və toponimləri. B., 2008.
67. Qeybullayev Q.Ə. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair). B., 1990.
68. Quliyev V. X. Pənahəli xan Cavanşir // "Şuşa" qəzeti, B., 2011.
69. Mahmudov Y.M., Şükürov K.K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. B., 2005.

70. Mehdiyev R.Ə. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı gerçəklikləri. B., 2000.
71. Mehdiyev R.Ə. Gorus-2010: absurd teatrı mövsümü. B., 2010.
72. Məmmədov X., Məmmədov N. Türkiyə və Azərbaycanda erməni millətçilərinin cinayətləri. B., 2006.
73. Məmmədov N.R. Azərbaycanın Şuşa qəzası (1900-1917-ci illər). B., 2005.
74. Məmmədov N.R. Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində iqtisadi-siyasi həyat, iqtisadi və mədəni inkişaf (1923-1991). B., 2008.
75. Məmmədov N.R. Azərbaycanın Ağdərə rayonunun tarixi. B., 2014.
76. Məmmədov T.M. Qafqaz Albaniyası ilk orta əsrlərdə. B., 2006.
77. Məmmədli A. Ermənilərin gerçək tarixi. B., 2005.
78. Məmmədova H.İ. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Yuxarı Qarabağda siyasi vəziyyət. Erməni terrorizminin güclənməsi (1918-1920). B., 2006.
79. Məmmədova H.İ. Qarabağ general-qubernatorluğunun erməni təcavüzünə qarşı mübarizəsi tarixindən səhifələr. B., 1999.
80. Məmmədova H.İ. Xocalı: şəhidlər, şahidlər. B., 2000.
81. Məmmədova H.İ. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. B., 2009.
82. Mir Möhsün Nəvvab. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. B., 1993.
83. Mirzəzadə A. Qarabağ düynü. B., 2012.
84. Mustafazadə T.T. Qarabağ xanlığı. B., 2010.
85. Muradov V. Azərbaycan xalçaları Qarabağ qrupu. B., 2010.
86. Nəcəfli T.H. Azərbaycanın Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri. -B., 2012.
87. Nəcəfli G.C. XVIII əsrdə Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaradılması cəhdləri. B., 2007.
88. Piriye V.Z. Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə. B., 2005.
89. Şükürov İ. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. B., 1994.
90. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Qarabağın harayları... B., 2009.
91. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Erməni vəhşilikləri. B., 2003.
92. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Şuşa Zaqafqaziyada müstəsna əhəmiyyət kəsb edən təhsil mərkəzi və ziyalılar şəhəridir. B., 2010.

93. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Vətən yaraları, Vətən harayı. B., 2003.
94. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Şuşa Qarabağın zümrüd tacıdır // "Respublika" qəzeti. B., 29 dekabr 2010.
95. Şırlanlı Ə. (Əbdüləzimov) Dağlıq Qarabağ bizim doğma, əzəli torpağımızdır // "Respublika" qəzeti. B., 10 aprel 2011.
96. Şükürov K.K. Türkmənçay - 1828: tarixi xronika. B., 2006.
97. Şükürov M. Xocalı daş yaddaşım, qan yaddaşım. B., 2011.
98. Umudlu V. Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə (1801-1828). B., 2004.
99. Veliçko V.V. Rus işi və tayfalararası məsələlər. B., 1995.
100. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. B., 1974.
101. Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. B., 1993.
102. Yaqublu N. Xocalı qırğını. B., 1992.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

Müəlliflər:

Hacıyev Qasım Əhəd oğlu

AMEA A.A. Qafqazşünaslıq institutunun "Ermənişünaslıq" şöbəsinin müdiri, tarix elmləri doktoru

Əbdüləzimov Əyyub Şəfahət oğlu

Əməkdar müəllim

QARABAĞ TARİXİ

Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün
fakültativ kursun dərsliyi

Elmi redaktor:

C.M. Mustafayev

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti İctimai fənlər kafedrası, tarix elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

T.H. Nəcəfli

AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini, tarix elmləri doktoru, dosent

N.R. Məmmədov

AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Qarabağ tarixi" şöbəsinin böyük elmi işçisi, tarix elmləri doktoru, dosent

Naşir:

Oqtay Əliyev

Dizayner:

Ruslan Mahmudov

Korrektor:

Şəhla Nəsirova

© Ərgünəş FM (nəşriyyat-poliqrafiya) müəssisəsi

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Formatı 70x100 ¹/₁₆, Həcmi 7 ç.v.
Ofset çapı. Ofset kağızı. Səhifə sayı 112.
Tirajı: 131283. Pulsuz. Bakı-2019

Çaşıoğlu mətbəəsi

Bakı ş., M.Müşfiq küç., 2A
Tel. 502-46-91

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!